

— Спи спокійно, дорогий воїне, — сказав Петро Максимович. — Пам'ять про тебе в наших серцях!

І Василько побачив, що інженер, відвернувшись, сховав у долоні обличчя, і його плечі затрусились, як осінній листок.

У дядька Лукаша горе: зник його старий батько.

Василько добре знав його. Це був сивий високий дід, його всі кликали — дід Черемшина. До війни була в діда, крім сина Лукаша, ще й дочка Устя, а в неї троє дітей: два хлопчики й дівчинка — дідові онуки.

Коли на Україну вдерлися німці, темними ночами осінніми перевозив дід Черемшина на острів партизанів. Якось дізнались про це німці, довго мучили старого, допитували, де партизанський табір. Ні слова не сказав старий. Вбили фашисти його дочку, а діда привели до Дніпра і на його очах втопили двох онуків і онучку.

З того часу мало хто чув від діда якесь слово. Цілими днями сидить він у кутку і робить ложки. Гляне Лукаш, а воно не ложка, а дерев'яний хлопчик у дідових руках.

Часом схопиться старий і біжить до Дніпра. Ходить прибережним піском, гукає онучат. А буває, що скине чоботи і бредє в глибочинь. Вже не раз рятували діда від загибелі.

Вчора, коли не було Лукаша дома, знову втік дід Черемшина до ріки. І вже не повернувся старий. Тільки знайшли на березі дідові чоботи.

Кілька човнів довго плавали біля крутого берега — люди жердинами мацали дно. Не знайшли діда. Мабуть, понесла його тіло дніпрова вода — тепер уже пізно шукати...

Повернувся Лукаш додому. Стоїть порожній ослін, на якому завжди сидів старий батько, валяються навколо ложки, схожі на дерев'яних хлопчиків.

І ніхто не знав і не бачив, як тужив Лукаш. Одні тільки високі соняшники все бачили й чули. Круглоголові, вони цвіли й пишалися жовтогарячим цвітом і зазирали у вікна Лукашевої хати.

НА СТАНЦІЇ

Вже цілий тиждень стоїть над Рукавом гамір і шум. Дзвенять заступи, стукають ломи і кірки, задовбуючись у кам'янистий ґрунт, гуркоче каміння, яке навантажують на машини, торохтять трактор, скрикують гудки грузовиків, іржуть коні, гукають люди. А часом спалахне пісня, обірветься і знову

виникне, вже в іншому місці, і дівочий високий голос вихопиться з хору й підніметься у височінь, а потім ураз розсиплеться розкотистим сміхом...

Луна підхоплює кожний різкий звук і розносить його в усі кінці, кидає аж на гору, де колись стояла старовинна дзвіниця.

Люди риють канал, і це буде новим тимчасовим річищем для Рукава, бо перетне його згодом міцна гребля і біля неї стане електростанція.

Василькові здається, що вода в річці вже не так вирує й клекотить, як раніше, — вона ніби присмирніла, наче знає, що хочуть її взяти в полон. А тут ще й батько сміється:

— Почекай, Васильку, ось ми на неї уздечку напнемо. Годі їй ледарювати. Буде нам турбіну крутити!

Любий татусь! Який він ходить ці дні веселий та ласкавий! Хоч і працює до десятого поту, а ще й жартує, і знаходить хвилину й Надійку погуцикати, і Василька приголубити, і з матір'ю погомоніти хороше. Щось ніби ввійшло в постову будку, мов гість дорогий, щось невимовно гарне.

Помічає Василько, що не тільки тато, а й усі люди в селі веселішими стали, в кожного привітне слово, відчули якусь велику радість.

А мати одного разу сказала:

— Долю свою знайшли люди, синашу, щастя знайшли. Атож. Ще тоді, як панів прогнали.

Яка ж вона, та доля? — думає хлопчик.

І згадалось, як співав одного разу дядько Лукаш: «Де ти бродиш, моя доле? Не докличусь я тебе». Аж ось і докликався. Авжеж, докликався. Мати знають. Коли вони кажуть, що знайшли люди долю, то цьому — правда.

— І ви, мамо, знайшли? — спитав Василько.

А мати схопила його, пригорнула, поцілувала і так засміялась, що Василькові аж у грудях стало тепло-тепло, і наче якась лагідна, лоскотлива хвиля розлилась по всьому тілі.

І хлопчина враз уявив собі ту долю. Вона була як хороша дівчина, в неї дві товсті коси звиваються по спині, і сині великі очі, і зелена спідниця. І вона така самісінька, як лісовичка Маруся...

Сам не знає хлопчик, чому йому так добре згадувати ту дівчину і чому хочеться ще глянути на неї — хоч один-однісінький разок.

У цей гарячий час, коли всі колгоспники висипали з заступами на Рукав, Василько теж не може лишитись бездіяль-

ним. Забулися всі розваги — і купання, і вудіння риби. Всенькі дні він разом з Ігорем на будівництві.

Годинами спостерігали діти, як важкими молотами колгоспники розбивали величезний камінь. Аж іскри сипалися навколо, а камінь не хотів розколюватись.

Василько хвилювався: не розіб'ють, а каменюка ж лежить якраз на дні каналу.

Та згодом підійшли батько з Кузьмою Григоровичем і, порадившись, вирішили розбити камінь за допомогою вибуху.

Ото було цікаво!

Провертіли в каменюці дірку, насипали туди якогось жовтого порошку і простягли довгий шнур. А потім усі люди розбіглися на всі боки, і Василько з Ігорем теж побігли геть подалі і полягали на пісок.

Ой, і рвонуло ж! Аж земля здригнулася! Хлоп'ята бачили, як вибухнув угору чорний дим, полетіло каміння...

Коли знову підійшли до каналу, то замість каменю там уже лежала тільки велика купа дрібного каміння, змішаного з піском. І в серці у Василька підсвідомо народжувалась гордість за працю цих знайомих і рідних йому людей. Він на очі бачив, що вони в своїй роботі все можуть перемогти, ніщо не стане їм наперешкоді.

Він весело глянув на Ігоря.

— Оце так стахановці роблять! — вимовив.

Ігор радісно засміявся: він переживав такі ж почування, як і його друг.

— От камінь був!

А хіба не цікаво було дивитись, як, важко чмихаючи, скрегочучи гусеницями, чорний трактор тяг за собою платформи з піском і землею? Крім трактора, землю вивозили ще два грузовики і багато підвід. А люди насипали все нові й нові кучугури.

На будівництво часто приїздила висока людина з гострим клинцем борідки. Її можна було бачити і біля каналу, і на березі, куди привозили дошки й цеглу. Це був секретар райкому партії. Василько чув, як батько йому скаржився:

— Цеглу далеко возити, Якове Сидоровичу. Що не кажіть, а десять кілометрів до цегельні. Та й шлях поганий, такі вибоїни, що машини аж стогнуть.

Секретар райкому спитав:

— А свою цегельню коли збудуєш?

— Стоїть у плані на майбутній рік.

— Знаю, що на майбутній. А що як почати в цьому році?

Колгосп збере урожай, буде більше вільного часу, то люди могли б і за цегельню взятись. Подумай над цим, Петро Максимовичу, порадься з колгоспниками. А я допоможу, кріпко тобі допоможу. Треба, щоб колгоспники ставили собі кам'яні будинки, як у місті. Он які в тебе чудові будівники!

Він показав на хлопців, які завзято копали землю.

— Це наша комсомольська бригада, — з любов'ю сказав батько. — Вони й хати допомагають ставити. Майстри на всі руки — і теслярі, і столярі...

Василько з Ігорем теж знайшли собі роботу: з кухлем і відерцем у руках вони розносили воду всім, хто хотів напитись. А пити хотіли всі, бо робота важка, курява, а тут ще й спека страшенна.

Одного разу чує Василько, що хтось гукає до нього:

— Хлопче, а принеси й мені!

Глянув, а це Маруся-лісовичка, синьоока, розчервоніла від спеки, а кіс не видно — сховалися під хустиною. Хтозна чого зашарівся хлопчик — мабуть, з несподіванки.

А Маруся пила й одним оком дивилась на нього.

— Доброго здоров'я пивши, — промовив Василько, чомусь так тихо, наче не смів і голосу протягти.

Дівчина напилася, віддала кухоль і раптом поцілувала Василька в засмаглий лоб.

— Спасибі, малий, — подякувала. — Рости високий, як тополя.

Хлопчина подумав, що він не такий-то вже й малий. Вісім років, хіба ж це так уже й мало? Адже ще три роки, то вже й пальців невивистачить на обох руках, щоб полічити.

Та про це він не насмілювався сказати Марусі, а тільки промовив:

— Як захочете ще пити, то гукайте.

— Добре, гукатиму, Васильку! — пообіцяла дівчина.

Так і сказала — і звідки ж вона взнала, що звуть його Васильком?

Чомусь дуже весело було того дня Василькові, він ходив і гукав:

— Води! Кому води?

А люди говорили:

— От який у нас водоноша! Стахановець!

Якось уранці батько сказав:

— Ну, Василю Петровичу, їдемо на станцію. Гості дорогі прибули!

А які гості — не сказав, тільки лукаво примружив очі.

— Збирайся лишень у дорогу!

Хіба довго Василькові збиратись?

— Тату, а Ігоря можна гукнути?

— Гукай, та швидше. Тільки щоб дозволу в батька спитав.

Доки він збігав до свого друга, вже й машина підкотила — той грузовик, що колись на ньому хлоп'ята їздили в ліс. І керував цього разу машиною найкращий шофер у колгоспі — білобрисий Стьопа Іванюта, який недавно демобілізувався, а на війні був танкістом. У нього було дуже багато медалей, і коли він у свята чіпляв їх на груди, то вони так дзвеніли, що здалека було чути — йде Стьопа.

Василько спробував розпитати в нього, які воно прибули гості, та й Стьопа не сказав, а тільки посміхнувся:

— Ач, який цікавий! Ось сам побачиш.

У дорезі Василько з Ігорем все думали про гостей і вирішили показати їм усі найцікавіші місця в селі.

Ого, скільки їх є, тих цікавих місць! Хіба не можна пока-

зати лисячої нори в яру, звідки торік пастухи викурили димом трьох лисенят? А озеро, де водяться чорні черепахи, — хіба воно не цікаве для гостей?

Про будівництво, то вже й казати нема чого. Кожному цікаво побачити канал, по якому помчиться, як навіжений, сердитий Рукав. Тут цікавий кожний камінець чи іржава залізчка, яку викопує заступ.

Хоч як було цікаво котити степовою дорогою, минати незнайомі села, лісочки, переїздити містком через ріку, та все ж хлоп'ята стомились, бо їхати довелося, мабуть, години дві. З нетерплячкою чекали вони міста, особливо Василько, бо досі ж він ніколи не був у місті.

Аж ось грузовик з'їхав на узвишшя, і перед зачарованими обличчями дітей постало на горі велике чудове місто. Як же стріпнулося Василькове серце — ніколи не бачив хлопчина стільки височезних будівель, гострих заводських труб, які націлились просто в небо. А міст! Який же міст перекинувся через Дніпро! Довжелезний, залізний, він ліг на кам'яних стовпах, і кожний стовп був завбільшки з будинок... Глянув Василько, а вдалечині сіріє ще один міст, а далі — ще, і через нього йде поїзд!

Багатолюдні вулиці немов приголомшили Василька. Зачудовано дивився він на майдани, через які проїздив грузовик, на потік блискучих автомашин, на пам'ятники, на широкі вітрини, в яких відбивалось сонце. Безшумно котились автобуси й тролейбуси.

Перший тролейбус, якого побачив Василько, викликав у нього захоплення.

— Як будинок на колесах! — дивувався хлопчик. — А для чого в нього зверху залізні пруту? А навіщо їх припнуто до дроту?

Ігор весело пояснював другові, що дротом іде електрика, через пруту вона рухає тролейбус.

Батько, посміхаючись, схвально кивав головою:

— Атож, Васильку, та сама електрика, яку даватиме нам колгоспівська електростанція...

Один за одним у всіх напрямках мчались вулицями трамваї. На них були величезні дуги, які, викреслюючи іскри, швидко сковзили дротом.

— Скрізь електрика! — прошепотів хлопчик. — Ось яка вона!

Йому пригадалось, як торік у школі вчитель пояснював,

що таке грім. Хіба ж він, Василько, такий незнайко? Ні, хай цього не думають ні батько, ні Ігор. Хлопчина глянув на них і промовив:

— А блискавка теж електрика. Від неї ото й грім буває, щоб ви знали!

Та виявилось, що батько й Ігор таки знають про це.

Широку й рівну, як струна, вулицю було обсаджено з обох боків крислатими каштанами.

— Це будинок театру, — пояснював Петро Максимович, вказуючи на будівлі, мимо яких проїздив їхній грузовик, — це бібліотека, це палац державної опери, ось кіно... Це державний університет. Прийде час, діти, станете юнаками, то й ви тут учитиметесь...

Грузовик зупинився перед красивим палацом.

— Ну, хлопці, — сказав Петро Максимович, — зльзьте. Спочатку подивимось музей, а тоді вже й на станцію.

Василько вголос прочитав напис над головним входом:

— «Музей Володимира Ілліча Леніна».

— Так, — промовив батько, — ще Володимир Ленін склав такого плану, щоб у кожній хаті горіла лампочка Ілліча.

— А в нас у Тулі, — сказав Ігор, — горіло в будинку аж чотири лампочки Ілліча. А одна була вся синя-синя, тато її вкрутив у спальні.

Василько не знав, що таке музей, але промовив:

— От і добре! Я давно вже хотів побувати в музеї.

Величні світлі зали, сповнені скульптурних творів, картин, фотографій, вразили Василька на все життя.

Петро Максимович з Васильком і Ігорем зупинились перед великою скульптурою: Ленін і Сталін сидять на лавці. Василькові здавалось, що Ленін, примруживши око, дивиться саме на нього, на Василька, а товариш Сталін і собі, ховаючи в усах усмішку, стежить за хлопчиком...

— Як живі... — тихо промовив здивований Василько. Він хотів спитати, хто це зліпив такі постаті Леніна і Сталіна, та почув, що хтось обережно зняв у нього з голови картуза. Він озирнувся і побачив біля себе жінку. Ласкаво посміхаючись, вона віддала його хлопчикові. Тут Василько побачив, що батько й Ігор теж без картузів, а він, вражений скульптурою, і не помітив цього раніше.

Василькові запам'яталось, як вони зупинились перед великою, на всю стіну картою. Жінка натиснула кнопку — і вся

карта раптом заблимала світлими вогниками. Хлопчик пригадав батькові слова про ленінський план і догадався, що це він, мабуть, і є, той план. А жінка сказала:

— Накреслений Володимиром Іллічем Леніним план електрифікації нашої Батьківщини здійснили радянські люди під керівництвом великого Сталіна. На карті позначено найбільші діючі електростанції Радянського Союзу.

Василько тихенько сіпнув батька за рукав:

— Тату, а де ж наша колгоспівська електростанція?

Батько засміявся:

— Гай-гай, синку, коли б позначити всі наші колгоспні електростанції, то не вистачило б і десяти таких карт...

Довго оглядали хлоп'ята з Петром Максимовичем фотографії з життя Леніна, картини та скульптури.

Потім батько записав у книзі свої враження про те, що побачив у музеї.

А жінка питає в дітей:

— Може й ви, хлоп'ята, теж напишете?

Василько засоромився і мовчав, а Ігор ураз взяв ручку й сказав:

— Я напишу.

І він написав таке:

«Ми будемо піонерами-ленінцями. Ігор Рибаків». Потім дав ручку Василькові.

— Підпишися!

Василько написав:

«Василь Коцюба, учень другого класу».

Коли всі троє вийшли на вулицю, шофер сказав:

— Мотор трохи капризує. Я ось його зараз підлікую.

— Ігорка, — обізвався Василько, — доки мотор лікуватиметься, ходімо погуляємо.

Ігор погодився і хлоп'ята пішли. Незабаром вони завернули за ріг і зупинилися перед вітриною книжкової крамниці.

— Ой, скільки книжок! — вигукнув Василько. — Як ти думаєш, за який час їх можна перечитати?

Ігор подумав:

— Я б усі перечитав за п'ять років.

— Еге ж, перечитаєш! — заперечив Василько. — Їх дуже багато. І за десять не перечитаєш.

Потім хлоп'ята пішли далі. Вони зупинилися перед кольоровими афішами, перед пам'ятниками, довго розглядали іграшки у вітрині крамниці.

Раптом Василько згадав:

— Ігорка, треба ж повертатись! Вже, мабуть, мотор давно полагодили!

Діти швидко пішли тротуаром. Але навколо були зовсім незнайомі місця.

Василько зупинився:

— Ми ж тут не проходили.

— Не проходили, — погодився Ігор. — Мабуть, треба за-
вернути за ріг.

Та й за рогом будинку був незнайомий майдан.

Василько схвилювався.

— Ігоре, ми ж не знаємо куди йти!

Ігор глянув в обличчя другові.

— Знайдемо дорогу. Треба спитати.

Він підійшов до дідуса, що простував з кошиком, і спитав:

— Чи ви не скажете, як пройти до музею Володимира
Ілліча Леніна?

— Еге ж, — додав Василько, — бо вже мотор справили.
І ми в музеї розписалися в книзі.

Дідусь здивовано глянув на дітей.

— До музею Леніна далеко. Треба сісти на тролейбус
номер два. Бачите — зупинка.

— Дякую, — сказав Ігор.

Дідусь пішов далі, а Ігор промовив:

— У нас же немає грошей на квиток. Ходімо пішки в той
бік, куди поїхав тролейбус.

Так хлоп'ята пройшли ще два квартали і потрапили рап-
том на великий базар.

— Це ж ярмарок, — сказав Василько. — Ми не туди йдемо.

— Мабуть, тролейбус поїхав іншим маршрутом, — вимо-
вив Ігор.

— Давай перейдемо вулицю, — запропонував Василько. —
Може, там і маршрут знайдемо.

Він зійшов з тротуара, та Ігор схопив свого друга за
рукав.

— Ти куди? Тут не можна переходити, машина наїде.
Треба переходити там, де вказує стрілка. Ходімо.

На стрілці Василько прочитав: «Перехід».

Діти перейшли вулицю, і Ігор звернувся до жінки, яка
кудись дуже поспішала:

— Тьотю, як пройти до музею Леніна?

Жінка зупинилась.

— Далеченько вам іти, хлоп'ята. Заверніть за ріг, там ходить трамвай номер п'ять. Встанете на Володимирській вулиці і там спитаєте.

Вона пішла.

— Як же ми поїдемо, коли в нас немає грошей? — засмучено промовив Василько.

— Ми знайдемо дорогу навпростець! — ураз повеселішав Ігор.

— Як же ми знайдемо? — спитав із сумнівом Василько. — А батько вже давно чекає...

Зненацька його обличчя проясніло.

— Ігорка, а знаєш що? Давай попросимо, щоб нас довів трамвай у борг. Розумієш, без квитка! А будемо знову в місті, — віддамо...

Ігор зареготав.

— Трамвай у борг не возить. Ти потім і кондуктора того не знайдеш.

— То вже якось дійдемо.

— Авжеж дійдемо, — впевнено ствердив Ігор. — Ну, заблудили трохи. Місто велике. Та це тобі не ліс. Тут люди. Я тепер знаю, що треба робити.

— Ну й роби швидше.

— Треба спитати в міліціонера, як пройти навпростець.

Міліціонер стояв на розі. Він був у білих рукавичках, в руках у нього була паличка — він нею вказував машинам і трамваям, чи вільна путь.

Хлоп'ята підійшли до міліціонера.

— Здрастуйте, — привітався чемно Ігор.

Міліціонер за звичкою козирнув.

— Слухаю, — сказав він.

— Ми були в музеї Леніна, — промовив Ігор.

— Дуже добре, — відповів міліціонер.

— І тепер ми заблукали, — продовжував Ігор.

— Дуже погано, — сказав міліціонер. — Де ви живете?

— Ми приїхали з колгоспу. Петро Максимович чекає нас біля музею Леніна.

— Так, розумію, — промовив міліціонер. — Ви давно блукаєте?

— У нас немає грошей на трамвай. Ми не знаємо дороги, — пояснив Ігор.

— Ага, так, — мугикнув міліціонер. — Не знаєте дороги!

пішли блукати самі, без Петра Максимовича. Дуже погано! Доведеться вас відправити.

— Куди? — тихо спитав Василько.

— До Петра Максимовича.

Міліціонер узяв трубку телефона, який висів у постовій будці, і кілька хвилин з кимсь розмовляв. Потім він повисів трубку й промовив:

— Чекайте тут. Все влаштуємо.

— Ось бачиш,—шепнув Ігор Василькові,—він усе влаштує.

Незабаром заторохкотів мотоциклет з коляскою. Під'їхав ще один міліціонер.

— Де вони? — спитав він.

— Ось ми! — радісно відгукнувся Ігор.

— Сідайте в коляску, — наказав той міліціонер, що приїхав.

— У нас немає грошей на квиток, — промовив Василько. Міліціонер посміхнувся.

— Проїзд безплатний, — сказав він.

Діти посідали в коляску і мотоциклет помчався вулицею. Коляска гойдалася і Василько боявся випасти. Він хотів попросити, щоб не так швидко їхати, та посоромився. Назустріч бігли трамваї, автомобілі, автобуси, миготіли вітрини крамниць, палаци, пам'ятники...

Василько скоро оговтався, йому навіть вже почала подобатись ця поїздка, коли мотоциклет враз загальмував, зупинився — і хлоп'ята побачили музей Леніна, свій грузовик, а біля нього шофера й Петра Максимовича.

Батько підбіг до хлоп'ят.

— Де ви блукали, горобенята? А я вже хотів дзвонити в міліцію, розшукувати...

Міліціонер козирнув Петрові Максимовичу.

— Пізнаєте? Ваші? Дуже радий.

Зраділий батько висадив з коляски дітей.

— Ах, ви ж... мандрівники! Вдруге не візьму до міста, коли ви такі!

Василько почував безмежну вдячність і до міліціонера, і до Ігоря, і навіть до мотоциклета.

Ось який Ігор! Без нього він, Василько, мабуть блукав би до вечора.

Батько подякував міліціонерові, потиснув йому руку, а Василько, коли мотоциклет від'їздив, по-військовому козирнув йому вслід.

Шофер завів мотор грузовика, і Петро Максимович сказав хлоп'ятам:

— Щоб це було востанне! Чуєте? Без дозволу — нікуди! А тепер — поїхали!

Грузовик проминув вокзал і в'їхав на широке подвір'я з високим помостом, до якого підбігали рейки залізниці. На рейках стояв вагон і з нього робітники вивантажували дерев'яні скриньки.

Батько Васильків пішов до контори, шофер Стьопа підняв покришку й став оглядати мотор, а Василько з Ігорем підійшли до вантажників.

Вантажники були чорні від вугільної куряви, бо, мабуть, недавно вантажили вугілля, і лише зуби в них білили як цукор. Тільки один з них, низенький і круглий як кавун, був увесь запорошений борошном чи крейдою. На голові в нього стримів ріг від мішка, напнутого на плечі. Цей ріг був високий і гострий, і Василько подумав, що коли нахилити голову з таким рогом, то можна бодатись, як корова.

На кожній скриньці був напис. Ігор вголос прочитав:

— «Ленінград—Київ. Верх. Низ. Обережно».

— Правильно, хлопче, — обізвався запорошений борошном вантажник і вільною рукою поправив на голові ріг. — Ти, я бачу, грамотій.

— Дядю, а що в скриньках? — запитав, підступивши ближче, Василько.

— Те нам незвісно, — відповів вантажник. — А тільки, видати, серйозний матеріал. Сам розумієш — вагон з Ленінграда.

Василько з повагою подивився на червоний вагон, на довгі скриньки з написом. Зрозуміло, що в них не такий собі звичайний вантаж. Недарма написано «обережно». Що коли б хоч одним оком зазирнути крізь щілину всередину скриньки! Та де там, якраз зазирнеш! І щілини такої не знайдеш.

Доки відбувалася ця розмова, до вагона під'їхав грузовик і хлоп'ята побачили шофера Стьопу, який виліз з кабіни. З ним був і Васильків батько. Він уже повернувся з контори і в руках у нього білів якийсь папірець — мабуть, квитанція.

— Оце він і є, наш вантаж, — вказав він на скриньки.

Василько здивовано глянув на батька.

— Ні, тату, то — з Ленінграда.

— А ми саме звідти й чекаємо!

Петро Максимович весело поляскав сина по плечу.

— Пам'ятаєш, синашу, я тобі колись говорив, як ми запряжемо електрику? Ну, оце нам викували для неї дротяну збрую лєнінградські робітники.

— То й спасибі їм, — промовив Василько. — І уздечку не забули, тату? — спитав він, добре розуміючи, що в скриньках, звичайно, не хомути й не віжки, а мабуть усяке приладдя для електростанції.

Збруя була, напевно, дуже важка, батько з Стьопою аж крєкали, доки складали скриньки в кузов грузовика. Добре, що допомогли вантажники.

— Тату, — шепнув Василько, — то оце аж у Ленінграді знають про нашу електростанцію?

— А ти як думав? — усміхнувся батько.

Вантажник з рогом на голові підійшов до грузовика.

— У вас закурити є? — звернувся він до Василькового батька.

І доки вони скручували цигарки, хлопчик згадав, що й досі він ще не бачив ніяких гостей.

Він торкнув батька за рукав:

— Тату, а де ж гості?

— Зараз і до гостей підемо, вони нас чекають.

Василько скинув картуза й уважно обтрусив його від куряви, Ігор старанно обсмакував на собі сорочку.

— Подивися, я не замурзався? — попрохав він свого друга.

— Ні, аж ніяк. Тільки ніс трішки в мазуті, та під очима. Давай я витру.

Петро Максимович повів хлоп'ят через рейки на проти-лежний кінець широкого подвір'я.

— Ну, шукайте гостей! — сказав він.

Василько з Ігорем озирнулись, але ніяких гостей ніде не було. Тільки біля високого паркану стояло два грузовики і біля них розмовляли шофери.

— А може гості на цих машинах приїхали? — спитав Василько.

Батько привітався з шоферами й обійшов навколо машин. Грузовики були нові, вони блищали свіжою фарбою. Сонце відсвічувало у фарах, великі гумові колеса, напружившись, чекали, здавалось, тієї хвилини, коли їм можна буде зрушити з місця.

— От, хлопці, — звернувся Петро Максимович до дітей, — оці машини прибули до нас із самої Москви.

Василько помітив, що в батькових очах мерехкотять такі ясні вогники, як Іванові червачки, що літають літніми ночами й світять, мов зелені ліхтарики.

Петро Максимович так радів, наче це були не машини, а живі люди. Він поклав свою руку на те місце, де було сховано під покришкою мотор, і так якусь мить стояв посміхаючись, немов йому лоскотало долоню. Його звеселяли свої якісь дуже хороші, радісні думки.

Він промовив:

— Як, хлоп'ята? День який хороший, га? А де ж наш гість?

І враз пішов назустріч високому, простоволосому чоловікові з сивиною на скронях.

— Здрастуйте!—привітався батько.—Вгадав? Ви і є наш дорогий гість?

Простоволосий чоловік потиснув руку Петрові Максимовичу і назвав своє прізвище:

— Чепраков! Дуже радий. А ви — голова колгоспу? Будьмо знайомі

Василько незабаром довідався, що гість працює в Москві на автозаводі і це він супроводив сюди грузовики.

— Наш завком, — сказав гість, — доручив мені особисто передати вам машини. Привіз я ще й книжок у подарунок колгоспіві.

Він підморгнув дітям і спитав:

— Читати вже тямкуєте?

Василько поспішив сказати:

— Щоб школяр та не вмів читати! Я і в музеї був.

— І я! — обізвався Ігор.

— І він, — підтвердив Василько.

— Ось які ви молодці! — сказав гість. — А скільки трудоднів виробили в колгоспі?

— Трудодні ми їм нарахуємо пізніше, як підростуть, — відказав батько. — Вони стахановцями будуть.

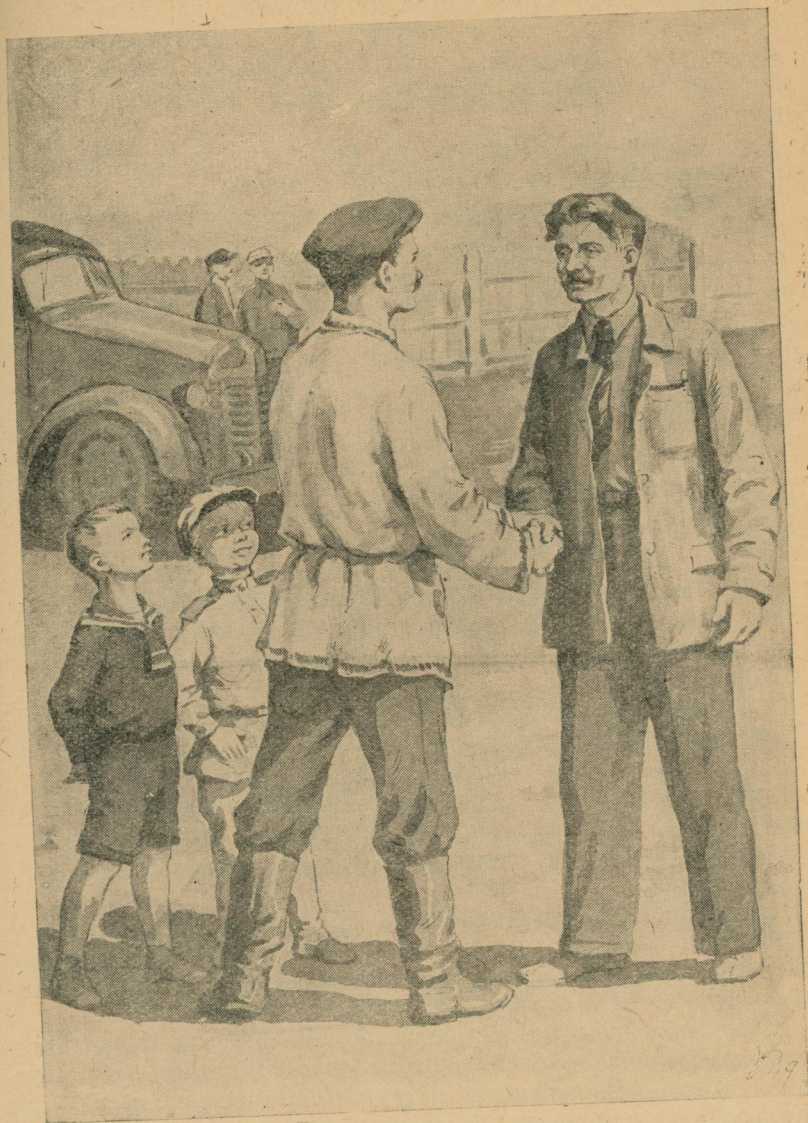
Василько подивився на гостя, на його жилаві руки й спитав:

— Дядю, це ви зробили нам машини?

Гість не встигнув відповісти, бо в цей час батько звернувся до шоферів:

— Ну, заводь мотори! Поїхали!

Василько таємниче прошепотів Ігореві на вухо:

— Із Москви! От що! А я знаю, хто їх нам прислав!

— І я знаю, — відповів Ігор. — Сталін!

З якою ж повагою поглядав Василько на батька! Виходить, що про колгоспну електростанцію знають скрізь — і в Ленінграді, і в Москві, і навіть сам товариш Сталін наказав послати на допомогу в колгосп ось ці два новенькі грузовики!

І хлопчикові згадалося, як батько часто розповідав, як він був у Москві на з'їзді і бачив Сталіна.

Повернувшись додому, Василько мовчки приставив до стіни ослін і зліз на нього. Портрет у жовтій дубовій рамці був тепер у хлопчика просто перед очима. І просто у вічі Василькові дивилися з портрета очі людини з великою зорею на погонах і з орденом Перемоги на грудях. Ці очі були такі глибокі й такі по-рідному теплі, що від їхнього погляду в серці Василька танула якась крижинка. І хлопчикові хотілось дивитися в них — ось так собі мовчки стояти перед портретом і довго-довго дивитись, аж доки привидиться, що спалахнуть світлі горошини зіниць, і ледь-ледь здригнуться чорні вуса і затремтять кутики вуст у стриманій, ласкавій усмішці...

Хоч як було ніколи Петрові Максимовичу і хоч увесь час забирано будування електростанції і щоденні господарські справи в колгоспі, він все ж таки умудрявся викроїти вільні години.

Він приходив додому, випивав холодного квасу, закусував смаженою рибою і, закуривши люльку, гукав на Василька: — Агов, синашу! Пішли!

Василько навіть і не питав куди. По виразу батькового обличчя, по тому, що в руках він тримав кошика з інструментом і гвіздками, хлопчина знав, що батько зібрався на свою садибу.

Хоч і прихватком доводилось працювати Петрові Максимовичу, а проте він поспішав закінчити свою хату, щоб швидше перейти в неї. Жити в постовій будці дуже тісно, а взимку холодно, та й стояла вона самотньо на околиці.

Хату вже було майже закінчено. Ще з весни Петро Максимович закопав сохи й обв'язав очеретом стіни. Як потепліло, жінки обвальцювали хату зокола і всередині глиною. Колгоспівська бригада будівників допомогла укласти сволоки, поставити крокви і вкрити хату очеретом. Зараз Петро

Максимович закінчував робити віконні коробки, а рами вже було заздалегідь приготовано і вони стояли поряд у сіннях.

Василькові дуже подобалась і нова хата, і вся садиба. Її було обсаджено навколо вишнями, був і садок з молодими яблунями і смородиною. Це ж кожному відомо, що немає найкращої схованки, як кущі смородини. Тут цілісінькі дні можна грати в палочки-стукалочки. А то можна залізти на вишню й обдирати з кори чудесний золотисто-прозорий клей. Зверху він зашкарублий, а всередині м'який і липучий, і доводиться довго працювати язиком, доки він розтане в роті.

Подобалось і те, що просто від хатнього порога стежка вела через город до перелазу. А за перелазом відразу ж тобі й Дніпро. Батько казав, що ранньою весною дніпрова вода заливатиме город і перелаз тоді стоятиме у воді, та зате яка чудова капуста родитиме після поводи!

Якось на садибу прийшов Ігор. Василько, як справжній хазяїн, показав своєму другові і хату, і сарай, і садок. Та найцікавіше — це, звичайно, горище, погріб і хижка. На горище треба лізти драбиною і найпринаднішого місця не знайдеш. Кожне горище завжди дихає таємничістю і в порожній півтемряві як хороше слухати, затаївши дихання! А що слухати — невідомо, спитай у того, кому минуло вісім літ. Тут можна лягти горілиць на сіні або й просто на кучугурі кукурудзяних качанів і вбирати в себе хвилюючі запахи горища. Чим тут тільки не пахне! І сухим сіном, і глиною, і очеретом, і сосною, і накришеними на лежку яблуками, які вже почали підсушуватись. А потім око знайде довгий тонкий промінчик, який світить на горище через ледве помітну дірочку. І тільки цей єдиний промінчик і знає твою схованку.

В погріб теж треба лізти драбиною. Тут приємна прохолода охоплює тіло навіть у найспекотливіший день. І пахне в погребі зовсім по-іншому: картоплею, капустою, пліснявою, сирою землею і кислим розсолом. Тут можна впіймати чорного жука-вонючку, тільки треба однією рукою обов'язково затуляти носа.

А хижка цікава тим, що в ній завжди темно.

Нема чого й казати, що Ігор з захопленням поділяв Василькові уподобання. Він побував з своїм другом і на горищі, і в хижці, і в погребі і повністю звідав всю принадливість цих місць.

В Ігорового батька теж був будинок у Тулі, але його зруйнувала німецька бомба.

— І в нас бомба зруйнувала, — розповідав Василько, — тільки тато ось яку нову хату буде!

Коли Ігор пішов, Петро Максимович покликав сина.

Василько побачив, що батько чимсь дуже невдоволений.

— Я чув, як ти хвастав перед своїм товаришем новою хатою, — сказав він. — А ти спитав, в якій хаті житиме Ігор?

— Він живе в коморі баби Секлети.

— А взимку?

Василько мовчав.

— Мені здається, — промовив батько, — що ти мусив би спитати в нього про це.

ГОРОБИНА НІЧ

Ще ніколи не було такого спекотливого дня. І вечір, який прийшов йому на зміну, теж був незвичайно задушливий.

Невідомо чому так рано смеркло. І ніколи ще не було такої тиші. Здавалось, що ніщо не може поворухнутись і дихнути на повні груди — ні людина, ні комашка.

Захід погас не розгорівшись. Десь далеко, над островом, повисло якесь чорне громаддя. В темряві воно насувалося ближче й ближче.

Все чогось чекало, і тривога росла до неба, немов підвелася вгору безконечна дорога.

Жодна зірка не блиснула, бо десь високо вгорі висіла непрониклива ковдра з чорної вовни. Тільки одного разу помітив Василько, як у тій стороні, де острів, щось кліпнуло, наче спалах від величезного сірника...

Вдома теж було тривожно й задушливо, бо постова будка стояла на сонці й за день нагрівалась, як піч. З соснових дощок виступала живиця, вона пахтіла так, що забивало віддих.

Батько поїхав до міста, а мати, повернувшись з Дніпра, погодувала Надійку й поклала її спати.

— Мабуть, горобина ніч буде, синку, — сказала вона, дивлячись у вікно. — І кібці на тому березі пищали, аж сюди чутно. Так вони завжди перед грозою.

— Мамо, а чому вона горобина?

— Хто його знає, так кажуть.

Колиска гойдалася з легеньким скрипом, і Василькові зда-

валось, що то не Надійка, а він сам лежить у колисці, і хлопця швидко заснув.

Проснувся він у непроглядній темряві.

Постова будка здригалась від обвалів грому, немов падали з неба тяжкі кам'яні брили. Моторошну темряву ураз прорізала така сліпуча блискавка, що хлопчик обома долонями затулив очі.

Щось затарабанило по даху, мов розсипалась квасоля, і слідом за цим зашуміла злива. Струмки хльостали у вікно, буря з ревом навалилась на будку, щоб перекинути її і жбурнути в Дніпро. За вікном немов стояв стоголосий лемент і стогін.

— Мамо! — позвав тремтячим голосом Василько. — Мамо!

Ніхто не обізвався, тільки блискавка майнула синім вогняним рукавом і відразу ж ударив такий грім, що жалібно дзенькнули шибки і вся будка немов присіла під тим ударом.

Хлопчик зірвався з постелі й метнувся до материного ліжка. Воно було порожнє.

Він кинувся до колиски. Маленька Надійка тут. Вона спить, її ніщо не тривожить.

Де ж мати?

Василько прожогом розчинив двері надвір. Йому привиділось щось сиве, яке з клекотом бігло мимо будки.

Це мчався до Дніпра бурхливий потік, несучи білу піну. В одну мить хлопчик промок до нитки — злива звалилась йому на плечі холодною масою води.

В цей час чиясь постать виросла біля порога.

Хто це?

— Васильку? Ти?

Буря підхопила звук материного голосу й кинула його в темряву, в ніч.

Мати зачинила двері й похапцем засвітила ліхтар.

— Мала спить?

На материній голові стримить, як башлик, мішок.

— Біда, Васько. Ліхтар на бакені потух!

Мати сідає на ослін, відсапуючись.

— Чи буря ліхтар розбила, чи, може, бакен зірвало... А пароплав скоро пройде... Пасажирський. Людей скільки...

Вона схоплюється.

— Куди ви, мамо?

— На Дніпро. Треба навідатись до бакена.

Дивиться на Василька довго й пильно.

— Васильку, шкода тебе, а треба, щоб допоміг мені. Накинй батьків піджак та ходімо. Ти босий? Вдягни чобітки, я зараз дістану — вода холодна...

Вона дістає Василькові чоботи і хлопчик взувається.

Вони виходять удвох з будки. В матері два засвічені ліхтарі, Василько несе весло. Буря валить з ніг, дощ січе обличчя.

У темряві мати намагає стовпа й відв'язує човен.

Один ліхтар вона подає Василькові.

— Держи, синочку. Отут стань і міцно держи, щоб буря не вирвала з рук. Світи мені з берега, то я знатиму, куди пливати. Вдержись? Я на твій вогник увесь час дивитимусь.

— Вдержу, мамо.

Василько вимовив це слово так: «вддержжу» — він тремтів.

Хвиля високо підкинула човен. Хлопчик бачив, як задерлась угору корма, потім вона впала, немов провалилась в яму, а натомість задерся ніс. Мати вдарила веслом раз і вдруге — і швидко зникло все: і човен, і постать матері — темрява поглинула їх.

Тільки ще деякий час коливався відсвіт — це в човні світив ліхтар.

Василько лишився сам. А буря наче тільки й чекала цього. Вона кинулась на самотнього хлопчика з несамовитою злобою і виттям. Вітриуган несподівано штовхав його в спину, намагаючись скинути з берега в ріку.

Василько опирався з усіх сил. Тоді вітриуган підступно підскакував збоку і бив хлопчика хвостом по ногах — і звідки в нього взявся такий хвіст? Він, як вірьовка, зашморгувався навколо тіла. А в цей час злива встигла вилити Василькові за два кухлі води за комір.

Всю увагу хлопчик скупив на своєму ліхтарі. Ні, бурі не пощастить його вирвати з рук!

Василько даремно вдивлявся в темряву. Коли спалахувала блискавка, він бачив тільки сиві гребені хвиль.

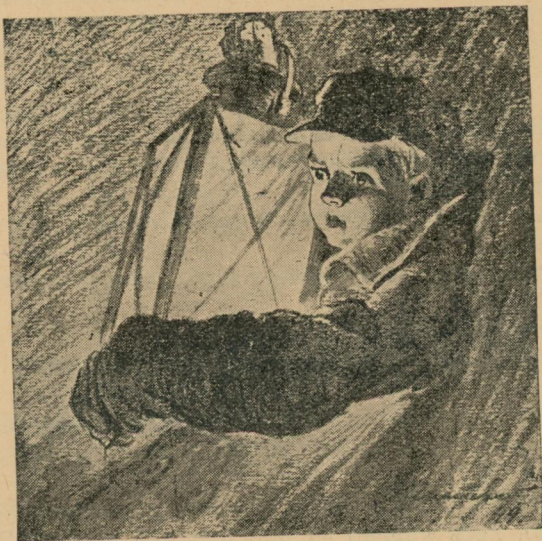
Йому здалося, що мати вже не повернеться — човен напевно перекинувся. Хлопчик високо підняв угору ліхтар — ой, так не можна, бо вирве буря й розіб'є...

Надійний батьків піджак давно мокрий, хоч викрути, і від того став важкий, мов каменя. Сорочка прилипла до тіла — яка ж вона холодна! У хлопчика таке враження, що по шкірі в нього повзають жаби — отакі великі зелені й сірі жаби, які водяться в копанці.

Зуби вицокують дріб — ач, як він змерз! А де ж зараз Ігор? Мабуть, теж не спить і не знає, що стоїть Василько під зливою біля Дніпра.

По осяйному склі ліхтаря збігають струмки. Мамо, де ти? Чому тебе так довго немає?

Земля немов гойдається під ногами, ось-ось вона не витримає цього грому й розколеться надвое, і тоді все — і шалені хвилі ріки, і злива, і вся чорна ніч — провалиться в без-

донну прірву. І Василькові хочеться міцно вчепитися за щось надійне: за стовп чи за товстий ланцюг...

Хвилинами чує хлопчик чиїсь скрадливі кроки, хтось невідомий і волохатий підкрадається ззаду з темряви й простягає зарослі, когтисті руки. І то не грім гуркоче, а острів зірвався, як бакен з якоря, і тепер мчить із страшною силою на берег. Хто його втримає? Хто не пустить далі?

Нікого, нікого немає, тільки він, Василько, лишився на березі, — він та ще ліхтар із світлом, яке теж немов гукає на поміч...

Одну мить у Василька з'являється непереможне бажання побігти в будку, зірвати мерщій із себе важку мокру одежу й сховатися під теплу ковдру.

А матір?

Як їй зараз на човні серед Дніпра? Може, вона дивиться на миготливий вогник ліхтаря в його, Василькових, руках і вже повертає човен до берега?

Несподівано в уяві хлопчика зринає зелена могила на острові під крислим дубом.

Дуб рипить, віття стогне й метляється на вітрі. А Петя Рибakov, він нічого не боявся. В лісі з усіх кінців підкрадались до партизанів німці. І Петя десь стояв на варті під деревом — ось так, як зараз стоїть він, Василько. Тільки в Петі був автомат і граната, а у Василька замість гранати ось цей ліхтар...

Хлопчик уже не розбирає, що шумить — злива чи розбухані хвилі. Вони котяться від острова й ревуть: у-у-у!.. А по тім, коли вітер повертається в інший бік, — а-а-а-!..

І буря теж реве й стогне на різні голоси — а може то матір гукає на допомогу?

Ця думка пронизує Василька наскрізь, вона холодніша за дощ і вітриган.

Ой, як розірвати цю темряву, щоб хоч оком глянути, що з матір'ю?

Хлопчик підбігає до самісінької води.

Сиві буруни котяться йому назустріч, збігають на берег і стгнуть: а-а-а!..

Блискавка вихоплює з темряви клапоть берега й частину ріки. Грому довго немає. Він обізвався вже десь за Дніпром. Але злива не вщухає.

І в ту хвилину, коли після блискавки темрява зробилася ще чорнішою, десь далеко на ріці блиснув вогник. Він такий маленький, що здається жовтою цяткою. Та Василькове серце озивається до нього радісним трепетом, воно не може втриматись у грудях, це дитяче серце, воно не може мовчати і кричить, і гукає крізь бурю й ніч:

— Мамо! Мамо моя!

І Василько вимахує ліхтарем, а вся його істота співає:

«Це ж мати засвітила бакен! Мати засвітила бакен, і зараз пройде пароплав, і мати повернеться ось зараз на берег!»

Хлопчик забуває все — і темряву, і грозу, і мокру одягу, і свій страх.

Мати засвітила бакен!

А може він візьме та й погасне? Ні, він горить, блимає жовтий вогник у ліхтарі на бакені!

Нічого тепер не страшно хлопчикові! Нічого в світі! Стоїть, хвилі, — не страшно! Реві, буря, — не страшно! Не

страшні ви, ні дощуган, ні волохата темрява, малому хлопчині з ліхтарем!

І він стоїть на березі, сам-самісінький на пустельному березі серед горобиної ночі.

Човен з'явився несподівано, мов вигулькнув він з дніпрової безодні.

Мати вискакує на пісок — ні, вона ледве переступає через борт. Кожний її рух налятий чавунною вагою, страшна втома повисла на її руках. Вона бере весло і не в силі його підняти. Але вона знаходить у собі сили мовчки притиснути до грудей сина і поцілувати його ніжно й гаряче в мокрий холодний лоб.

Василько плаче, він сам не розуміє, чому він плаче, чому в нього такі гарячі й солоні сльози течуть по щоках... Він же нічого не боявся, він нікуди не пішов, і хоч як йому було, а він не випустив ліхтаря...

«МАТІЛЬДА»

Уранці сонце розсипає жменями лелітки в десятках калюж, нічної бурі мов не було і тільки ці калюжі нагадують про вчорашню зливу. Вода в них як літепло, і Василько, засукавши штаненята, босими ногами місить ніжну, масну як масло твань.

Яка це насолода переходити босоніж з однієї калюжі до другої, відчувати, як рідка тепла грязюка чвіркає між пальцями ніг!

Дід Олекса Перепелиця їздив лікуватись до Одеси, то оце недавно повернувся і розповідав, що його лікували там цілющим багом.

Слухаючи його, Василько не приховував своєї заздрості — щасливий дід! Уявити тільки — скільки це сміху й радості: лежати під сонцем, вимазавшись з голови до ніг у твань!

Однак незабаром Василькові набридає отак бродити по калюжах. Він хоче знайти собі якесь діло. Зирк — а вулицею йде батько.

Петро Максимович був дуже заклопотаний, і Василько це відразу помітив.

А втім він завжди заклопотаний, завжди в нього турбота. Василько бачив батька в правлінні колгоспу, де він сидів за столом з бригадирами і радився, на якому полі що сіяти або як швидше, до дощів, зібрати сіно.

Бачив його в корівнику, де він оглядав корів і розмовляв з доярками, або біля кузні — перевіряв, як відремонтовано сіялки чи плуги.

У колгоспівському садку він цікавився кожним деревцем — чи добре розпушено землю, чи досить внесено добрива. Повернувшись додому пізно ввечері, він хвалився Васильковій матері, що зробив за день і чого не встиг.

Зараз Петро Максимович клопотався про те, щоб швидко зібрати врожай і до осені закінчити будівництва електростанції. Щодня в нього виникали нові й нові справи: треба ставок копати для короїв, закласти плантацію полуниць, дістати для кролівника породистих кролів.

А там, гляди, прибіжить хтось з птахоферми — попсувався інкубатор. І Петро Максимович іде на птахоферму, а по дорозі зазирає на тік, у кузню, до плотників, де тешуть дерево для електростанції.

Василько потай дивувався, як батько встигає робити водночас стільки справ і про жодну не забуде. І хлопчині часом здавалось, що його батько буває водночас у кількох місцях...

Петро Максимович побачив сина.

— Васильку, ходімо зі мною, — сказав. — Хочеш на поросят подивитись? «Матільда» привела.

«Матільда» була величезна свиня з головою, яка скидалась на гарбуза. Зараз вона лежала в окремій загорожі і її ссали маленькі білорожеві поросята.

Які ж вони цікаві, які в них кумедні хвостики-закарлючки, схожі на бублики!

Петро Максимович погмонів із свинаркою Явдохою Юхимівною і пішов з нею в правління колгоспу, а Василько залишився біля огорожі.

«Матільда» тихо, з задоволенням хрюкала. Вона лежала, заплющивши очі, зарослі щетиною, і, здавалось, про віщось мріяла в легкій дрімоті. Може, їй ввижалось, що всі її поросята вже дорослі і вона повела їх у найбільшу калюжу.

Одне поросятко було дуже неспокійне й задеркикувате. Воно весь час штовхало своїх братів і сестер, намагаючись захопити найкраще місце біля матері. На лобі в нього чорніла пляма, наче сама природа позначила його, найміцнішого й невгамовного.

Василько порахував одне по одному всіх поросят. Було їх дванадцять.

Всі вони, смокчучи материне молоко, безперестану ворущили хвостиками-бубликами, смачно чмокали, кувікали.

Коли якесь порося кувікало голосніше, ніж звичайно, «Матільда» розплющувала очі і підводила вгору одне лапате, як лопух, вухо.

Василько помітив, що з-поміж поросят одне було найслабіше. Його штовхали інші поросята, і воно тоді жалібно кувікало, безпомічно тикаючи писком у черево матері. Особливо діставалось йому від задериковатого поросяти з плямою на лобі.

Хлопчика обурило така несправедливість. Він відчинив хвіртку й увійшов до «Матільди». Почувши кроки, свиня розплющила очі й підвела вгору разом обидва вуха. Правда, це їй погано вдавалось, бо вуха в неї звисали, немов їх прив'язали гаряче сонце.

Хлопчик обережно, обома руками, схопив поросятко, яке зазнавало кривди, і, розсунувши інших, дав йому місце біля матері. Воно відразу ж почало ссати.

— А ви глядіть мені! — посварився Василько. — Не кривдіть його!

«Матільда» голосно втягла в себе повітря — раз, удруге, енергійно трусонула головою, ніби хотіла прогнати дрімоту, і раптом встала. Вона хрюкнула і ткнула рилом у ноги хлопцеві. Можливо, що вона вимагала якогось смачного гостинця або, може, обурилась на Василька за те, що той втрутився в життя її численної родини.

Але поштовх був такий міцний, що хлопчина з несподіванки ледве не впав.

Василькові здалося, що свиня хоче його вкусити. Адже він чув қолись про таких свиней, що кусаються.

Хлопчик мерщій кинувся з загону і хотів зачинити за собою хвіртку, та не встиг цього зробити. «Матільда» швидко посунула вперед і проскочила на подвір'я. А за нею побігли всі її дванадцяттеро поросят.

Василько озирнувся — навколо нікого, а щоб самому загнати «Матільду», нема чого й думати. Хлопчик схопив прутик і замахнувся на свиню. Але вона навіть оком не зморгнула і з рішучим виглядом знову зробила спробу штовхнути Василька.

«Ще за штани вхопить, порве!» — майнула стурбована думка.

Звичайно, найкраще було б утекти, але хлопець не міг цього зробити, бо без догляду «Матільда» могла б піти геть з двору — шукай її тоді!

— Чу-чу! — крикнув Василько, підбадьорюючи себе власними вигуками. — Ану ти, чу-чу!

Та це не справило на величезну свиню ніякого враження. Навпаки, вона хрюкнула вже зовсім войовничо і так штовхнула хлопчину в ноги, що він поточився.

Що робити?

Василько безпорадно озирнувся і тут побачив стару вербу, що росла біля сарая. О, якою ж милою серцеві здалася ця верба! Кожна її гілка наче манила: «Швидше бо, швидше, голубе, до мене!»

Це був порятунок. Головне, щоб встигнути злізти, доки «Матільда» не штовхне ще раз...

Задкуючи, Василько наближався до верби, не спускаючи очей із свині і ласкаво примовляючи:

— Паця, паця, пацюша!..

Однаке «пацюша», мабуть, зметикувала, що наміслив зробити Василько, і тому кинулась у рішучу атаку. Може, їй здалося, що цей хлопчина вкрав у неї одне з її численних поросят.

Хлопчик ледве встиг видряпатись на вербу.

І саме цієї хвилини він почув голос свинарки, яка почала з галасом заганяти «Матільду».

— Ач, зловредна! — гукала Явдоха Юхимівна. — Отак перелякала хлопця.

Василько зліз з верби спітнілий і червоний від сорому. Оце так, довелось тікати на дерево від свині!

До того ж, зиркнувши вбік, він побачив за тином чиясь дівчинку в білій хустині.

Дівчинка стояла, дивилась на Василька й усміхалась. Безумовно, вона теж була свідком того, як він безславно тікав від «Матільди».

Не озираючись, хлопчина пішов додому. «Матільду» погнали назад до свинарника. І нічого такого особливого не сталося. Адже всяке буває. Просто такий день сьогодні нещасливий, та й усе!

Але що ж тривожить Василька?

Чому так на серці в нього неприємно, ніби він розбив шибку в сусіда?

І він згадав: незнайома дівчинка в білій хустині стоїть за тинсом і посміхається. Вона все бачила. І треба ж їй було саме в цю хвилину вийти з хати!

МАНДРІВКА В МАЙБУТНЄ

— Татусь, а ти обіцяв розказати про колгосп? Ага, обіцяв, обіцяв! Цікаве — пам'ятаєш? І Василько послухає, правда ж?

Ігор скочив до батька на коліна і ніжно взяв в обидві долоні його голову.

Кузьма Григорович змушений був відкласти газету, яку читав.

— Ну, що ж, я не відмовляюсь, синку. Тільки маленька умова: уявіть собі, — і ти, Ігоре, і ти, Василю, — що ви вже юнаки, і ось...

Інженер хутко підійшов до великого стола, який стояв у кутку, і зірвав з нього газети.

— І ось ви живете в цьому колгоспі...

Василько охнув від подиву. На столі лежав лист фанери, а на ньому розташувалося чудесне маленьке місто. Безліч лялькових будиночків утворювали рівні, стрункі вулиці, обсажені так само ляльковими тополями. Широка ріка перети-

нала вулицю, через ріку вигнувся аркою легкий висячий міст. Поля із справжніх пшеничних колосків оточували це казкове місто, а ще далі, за полями, здіймалась кучерява зелень — ліси, дбайливо вирізані з картону й розмальовані...

— Ну, як? — посміхнувся Кузьма Григорович. — Це макет нашого колгоспу в майбутньому.

— Це ви... ви зробили? — спитав зачарований, вражений Василько.

— Татусь мій, татусь зробив! — заспівав Ігор.

Інженер поклав на голову синові долоню.

— Я, голубе. Праця кропітка, але я зробив тільки план і макет, а вам, Васильку і Ігорє, доведеться будувати це місто-колгосп насправді.

Василько, погоджуючись, кивнув головою, хоч у нього й майнула думка, що вони ж з Ігорем будуть капітанами, попливуть на північ, і їм ніколи буде займатися цим будівництвом.

— Ось бачите, біла споруда, — пояснював Кузьма Григорович, — це потужна електростанція, серце колгоспу. Колгосп розташується на обох берегах Дніпра. А знаєте, що буде на острові?

— Стадіон! — вихопився Ігор.

— Ні, стадіон ось тут, на околиці, — посміхнувся інженер. — На острові збудуємо колгоспний будинок відпочинку. А ось двоповерхова школа, ось палац піонерів, готель, це радіовузол, театр, лікарня...

— Я був у лікарні, — похвалився Василько.

Кожний ляльковий будиночок на столі неначе оживає перед дитячими очима. Галасом і веселим гамором сповнювався палац піонерів, лункий дзвоник у шкільному коридорі раптом сповіщав про те, що скінчились уроки, гуркотіла електростанція, на стадіоні грали у футбол...

Василько ткнув пальцем у легку споруду на березі ріки з трибуною і вишкою, на верхівці якої червонів мініатюрний прапорець.

— А це що? І прапорець який ловкий!

— Водна станція, — сказав Кузьма Григорович. — Тут колгоспівська молодь займатиметься водним спортом. Ти ж любиш кататись на човні?

— А я думав, це пристань, — промовив Василько. Він уявив, як з півночі повертається його пароплав і причалює просто до цього міста-колгоспу.

— А де ж музей, татусю? — дзвінко вигукнув Ігор.

Кузьма Григорович показав і музей, і телефонну станцію, і цегельний завод, і навіть фабрику, де з соломи виготовлятиметься папір.

Василько щось згадав і засомнів.

— Дядю, а де ж... де ж тут житиме «Матільда»? — спитав він.

— Хто? — здивувався інженер. — Це ж яка Матільда? Щось я не знайомий з такою...

— А я давно знайомий, — промовив Василько. — Ох, і капосна ж вона! У неї аж дванадцятро поросят.

— Чим же вона капосна? — засміявся Кузьма Григорович. — Дванадцятро поросят — чудово!

Василько зам'явся.

— Ну, така... Неслухняна.

— Недисциплінована? Ах, вона ж! «Матільди» житимуть ось тут за колгоспом, поблизу ковбасної фабрики.

— Я люблю ковбаси, — сказав Василько. — З часником.

— І я! — додав Ігор. — Ти їв чайну ковбасу?

Цікаві, дивовижні оповідання почули діти від Кузьми Григоровича. Ну, хіба, наприклад, не дивовижну пшеницю сіятимуть у майбутньому колгоспники? Посієш її один раз, а вона родитиме три роки підряд. І колосся на ній буде таке — не один колосок, а кілька... «Гілляста багаторічна пшениця» — називав її інженер, і врожай вона даватиме вдсятеро більший, ніж звичайна.

А що вже про електрику розповідав Кузьма Григорович — справжня казка! Електрика і корів доїтиме, і пироги пектиме, і навіть пратиме сорочки!

— І штани випере? — спитав Василько, поглядаючи на свої штанці, які встигли зазнати дуже багато пригод і тому мали не зовсім блискучий вигляд. Його запитання перебив Ігор:

— Татусь, а що буде в музеї? А який буде музей — такий, як ми бачили в місті?

— Гм... — мугикнув інженер. — От, правду сказати, я ще й не подумав над цим. Доведеться нам утрюх поміркувати, що ж і справді буде в нашому музеї.

— Я знаю, — сказав Ігор, — там буде велика картина...

— Ну, ну, синку...

— Велика картина — як Сталін вчить людей будувати нове життя...

— Гарно, синку, гарно, — стиха промовив Кузьма Григорович.

— А ще, татусь, знаєш що? Щоб усі знали, як люди погано жили без радянської влади... Які вони були бідні, не мали волі. У них ніколи не було лампочки Ілліча, а тільки каганець, як у тітки Секлети... Тітка Секлети віддасть тепер свій каганець у музей.

— Віддасть, — підтвердив Василько, — я з нею побалакаю.

— Добре, — сказав Кузьма Григорович. — Каганець. Зараз запишемо, щоб не забути.

Він і справді вийняв з кишені записну книжечку і щось записав у ній олівцем.

— Дядю, — натхненно промовив Василько, — я завтра здам у музей ночви. І праник візьму в матері.

— Ночви і праник, — записав інженер. — Правильно.

— І кочергу, — додав Василько.

— І кочергу, — сказав Кузьма Григорович, — бо якщо електрика сама пратиме і варитиме обід, то навряд щоб для цього придалися ночви з праником або кочерга. Та ось що, Васильку. Хай поки що ці речі побудуть у твоєї матері. Ти забув, хлопче, що нам ще багато доведеться попрацювати, доки ми збудуємо в колгоспі таку потужну електростанцію. Ось тоді електрика справді замінить важку працю людей.

Він подивився на макет.

— Ніхто з вас не звернув уваги на ці стовпи? Знаєте, що це! Тролейбусний шлях до міста. Від нашого колгоспу ходитимуть тролейбуси до столиці. А ось тут колгоспівський аеродром. У колгоспі будуть власні самолёти — в Москву літатимуть.

Кузьма Григорович глянув на сяючі, захоплені дитячі очі і щось здригнулося на його обличчі.

— Все це буде зроблено, дорогі, — сказав він. — Те, що більшовики накреслиють у своїх планах, вони здійснюють. Минуть роки — і наш колгосп, та й не тільки наш, стане чудовим колгоспом-містом, фабрикою зерна, овочів і м'яса. Але для цього треба, щоб ви добре вчилися. Без знання не те що електростанції, а й звичайного будинку правильно не будувати.

— Авжеж, — сказав Василько, — якщо крива лінія, то й будинок завалиться.

— Вірно, хлопче, — посміхнувся інженер, протираючи хусткою скло окулярів. — Вірно. Завжди виправляй криві лінії. Ідіть по прямій, навропростець. Вона завжди ближче до мети.

— Добре, тату, — промовив Ігор, — ми з Васильком іти мемо навропростець.

ДОКІЙКА — КУЗЬЧИНА СМЕРТЬ

Батько прийшов додому похмурий. Василько як глянув на нього, так і зрозумів, що трапилось щось погане.

— От лихо, Галино, — поскаржився Петро Максимович. — Яка ж пшениця розкішна в Мокрій балці... Кляті жучки!..

— Які жучки, Петре?

— Жук-кузька налетів, висмоктує колоски. Треба школярів скликати, хай визбирають.

Він нашивдку пообідав і пішов.

Василько добре знає, де це Мокра балка. Ще цієї весни він ходив туди з батьком. Там найкраще колгоспне поле.

Йому пригадалось, як стояв батько серед зеленої молодії пшениці і як кружляли над полем граки, а коли війне вітрець, то все поле ходить хвилями, і хвилі ті то темнішають, ніби їх вкриває хмарка, то переливаються сизим.

Батько стояв, дихав на повні груди, і, мабуть, було йому дуже радісно — він гладив Василька по плечу й приказував:

— Розкіш яка, привілля яке, синку! Зберемо врожай, забагатіє колгосп...

«І звідки беруться ті жучки, — думає хлопчик, — і як вони довідались про пшеницю в Мокрій балці?»

І ще він пригадує, як було вже одного разу таке: йшли полем школярі, у кожного в руках пляшка, і вони визбиравали з колосся жучків. Як їх кумедно звати — кузька!

«А що буде, як школярі не встигнуть визбирати цю кузьку?» — думає Василько.

В серці хлопчика народжується неспокій. Як яскраво світить сонце, як блищить ріка! Човен, прив'язаний до вербового кілка, заснув, не гойдається... Тиша, полуденна спека. А десь на високій пшениці сидять жучки-кузьки і ссуть з молодих зернят молочко. Атож, як роздавиш зернятко, з нього виступає біла крапля, справді схожа на молоко.

Жучків багато, їх ціла хмара, вони вкрили все колосся. А як настануть жнива, нічого буде жати, сама солома — з'їсть кузька врожай.

Василько відчув, що далі він не може лишатись на самоті з своєю тривоگوю. Йому треба зараз же розповісти про Мокру балку, про ненажеру-кузьку. Кому?

Знайоме обличчя з сірими очима спливає в уяві. Василько пригадує, що сьогодні він ще не бачив свого приятеля.

Він застав Ігоря дома, в курені під грушею. Хлопчина перегортав сторінки «Робінзона Крузо» і розглядав малюнки.

— Васильку, я попливу на острів і буду Робінзоном, — повідомив він. — А ти будеш П'ятницею. Хочеш?

Але Василько не хоче бути ні П'ятницею, ні Робінзоном. Він похапцем розповідає Ігореві про жука-кузьку, який налетів жерти колгоспну пшеницю.

В Ігоря круглішають очі.

— І всю пожере?

— Всю.

— А нам?

— А нам не буде й зернини.

Ігор спалахує:

— Як то — не буде? До Робінзона теж унадились шкідники на його пшеницю — тільки не кузька, а птахи. То він на них з рушниці як бабахнув!

Василькові приємно, що його друг схвилювався. І він сам з запалом підхоплює:

— І ми теж бабахнемо, Ігорка!

Проте Ігор гасить Васильків запал прозаїчним запитанням:

— З чого ж ти бабахнеш? Де ж у нас рушниця?

Хвилинку Василько мовчить, та потім пригадує, що жук-кузька — не птах і в нього зовсім не доведеться стріляти. Потрібна тільки пляшка, звичайна пляшка з водою.

Сам собою народився у друзів блискучий план. Завтра, ледь засіріє, вони підуть у Мокру балку і врятують пшеницю від загибелі. Стережись, клята кузька! Ти ще смокчеш зернята, та вже готують на тебе пляшки Ігор з Васильком!

З старої груші падали додолу перші грушки — з червоточиною, жовтогарячі, аж червонясті, припечені на сонці. Вони стукали по лопухах, падали в густу траву. Та хлоп'ята знаходили їх всюди. Василько зважувався лізти за ними навіть у жалку кропиву.

Траплялись грушки зовсім достиглі, м'які, з виїденим боком — це ласували оси. І такі грушки здавались Василькові найсмачнішими.

У наметі з торішнього кукурудзяного бадилля було затишно, тут не діймала спека, і, полягавши поруч горілиць, друзі ладні були розмовляти хоч увесь день.

Ігор розповів Василькові всю книжку про Робінзона. Василько поцікавився:

— А кролів Робінзон тримав? І пекінських качок не розводив?

Виявилось, що в Робінзона не було ні кролів, ні пекінських качок.

— Який же з нього господар! — прирік Василько. — Там же, на острові, мабуть, були дикі кролі. Куди ж він дивився, що не приручив?

А втім пригоди Робінзона захопили хлопчика. Він тільки подумав, що, опинившись на Робінзоновому місці, він, Василько, викував би собі плуг, а то, може, і трактор зробив би... І острів, де перебував Робінзон, зовсім не за морем-океаном, а тут, зовсім недалеко, на рідному Дніпрі...

Коли набридло збирати грушки, хлоп'ята вирішили піти купатись. Яка це радість — бовтатись під таку спеку у воді!

До Дніпра зовсім недалеко, через дві вулиці. Та проходячи мимо хати-лабораторії, Василько і Ігор побачили на подвір'ї юрбу дітвори. Хлопчики й дівчатка сиділи на траві, а серед них примостився на колодці дядько Лукаш і щось розповідав. Тут були все старші школярі, майже в кожного з них червоніли піонерські галстуки.

— Піонери! — промовив Ігор. — Ходімо й ми послухаємо.

Удвох вони підійшли до школярів і тихенько посідали на траві.

Дядько Лукаш розповідав про жуків-шкідників.

Василько сіпнув Ігоря за рукав:

— Чуєш, Ігорка? Про кузьку розповідає!

Серед школярів сидів Тимко Куличок з Ониськом. Вони недавно вступили в піонери і дуже цим гордилися. Зараз на них були трикутні піонерські галстуки. Онисько нишком поглядав на Василька — чи бачить той його галстук?

Василько, звичайно, бачив, але й виду не подав, що заздрить. А що ж, прийде час — і він, і Ігор теж будуть піонерами.

Лукаш розповідав про те, що жук-кузька захопив великий масив пшениці і треба всім піонерам вийти на боротьбу з шкідником.

— Був я на полі, — говорив Лукаш, — і вирахував, що на кожному десятому колоску сидить жучок або й два. Якщо не знищимо кузьки, то з'їсть вона не менше, як десяту частину врожаю.

— А скільки це, дядю Лукаше? — спитав Онисько.

— Давайте порахуємо. На гектарі сподіваємось взяти тридцять п'ять центнерів. Десята частина — це три з половиною центнери. У Мокрій балці тридцять гектарів. А ну, помножте!

— Сто п'ять центнерів! — гукнув Онисько.

Діти охнули. Та це ж гора зерна!

— Авжеж, що так, — промовив Лукаш. — П'ять грузовиків можна навантажити, якщо не більше... А врахуйте, що ця клята кузька може з Мокрої балки на інше поле перелетіти і там теж пошкодити хліб...

Піонери сиділи вражені. Отакий нікчемний жучок, а скільки від нього шкоди!

— А гуси не їдять кузьки? — спитав Тимко.

— То кури знищують довгоносика на буряках, — відповів Лукаш, — а щоб гуси їли кузьку — такого не чув. Отож слухайте, діти. Завтра вранці всі піонери і школярі старших класів збираються біля сільради. Звідти організовано вирушимо в поле. Та щоб кожний захопив з собою пляшку. А цебра та іншу посудину привеземо.

Василько хутко підвівся на ноги й вигукнув:

— Добре, ми захопимо!

Тимко Куличок погладив свій галстук і проказав:

— Не до вас мова!

— А чому не до них? — посміхнувся Лукаш. — Приходьте і ви, хлоп'ята.

Василько промовчав, та подумав: «Еге ж, ми раніше за всіх прийдемо!»

Пізно ввечері повернувся Василько додому. На Дніпрі вже блимали бакени, пройшов пароплав. Сполохані хвилі набігали на низький берег, шелестіли дрібні камінці й пісок. На острові ухкав пугач. Його крик, химерний і тужний, луною котився над темною, широкою рікою.

Ніч уже пливла над землею.

Хлопчик вдивляється в темряву. Кілок з прив'язаним до нього човном здається постаттю невідомої людини. А може, то Робінзон блукає над рікою? Його ноги вгрузають у сипучий пісок, він іде, старий Робінзон, просто до постової будки і знаходить прив'язаний човен...

Хлопчик іде до постової будки і довго ще стоїть на порозі, з завмираючим серцем ловлячи кожний нічний звук. Якийсь болотяний птах скрикнув удалині протягло і жалібно, злякано писнув над вухом комар.

А над островом народжується заграва, вона не мерехкотить, а здіймається вище й вище холодним спокійним саявом, і ось виглядає з-за Дніпра кривава, кругла як обруч, куля. Який він величезний, цей місяць, він немов тільки що вико-

тився з кузні, гарячий, розжеврений. І там, де він торкнувся ріки, мабуть, кипить і сичить вода, б'є вгору білою парою.

Ось вона пливе над рікою — сива скуйовджена пара, запинає верболіз, чорний кілок на березі, і, наче зрадивши, що тепер починається справжня ніч, далеко на острові ще дужче заухкав пугач, зареготав як навіжений.

Василько здригається від холодного туману і, сповнений неясного трепету, йде в будку. Нашвидку він п'є молоко з шматком житнього хліба і, півсонний, стягує з себе сорочку.

Уночі він просипається. Невідомо що розбудило його. В будці темно, тільки ясніє блакитним світлом вікно. Але місяць не світить у хату — мабуть, він сховався за густими вербами або пересунувся в інший бік.

Хлопчик прислухається. Він чує спокійне дихання — батько й мати сплять. А малої Надійки зовсім не чути, та Василько знає, що й вона теж давно **заснула**.

Як дивно — люди сплять, а от сама ніч не спить. Треба тільки чуйно-чуйно прислухатись — ось так, щоб аж у вухах задзвеніло.

Ніч повна життя, звуків, шемрання. Слух уночі стає гострий, кожний шерхит комах чутно. Жук-пиляр поскрипує, і здається, що він скрізь — і в тому кутку, і в другому — скрип-скрип... Шашель точить дерево, і то чує його Василько. Комар б'ється об скло, муха дзижчить у павутині. І знову жук-пиляр: скрип-скрип...

Ні, то не жук, то пісок рипить під ногою.

Темна постать крадеться до вікна. Василькові здається, що він чує навіть дихання невідомого. Всі сплять у будці, і бакенщиця спить, не вийде вона вночі. І поспішає невідомий відв'язати човна і втекти мерщій на острів, у густий ліс, де перекликаються нічною порою пугачі.

Тільки немає нікого під вікном, і човен, як завжди, прив'язаний до кілка — все це лише приверзлося Василькові.

Рано-вранці прийшов Ігор. В руках у нього теліпалася прив'язана за мотузок пляшка.

— Не втекла кузька? — спитав він у Василька.

— Вона сама не втече. Стала б вона від такої добрячої поживи тікати!

Тоді Ігор витяг з кишені акуратно складений вчетверо аркушик паперу, вирваний із зошита.

— Для писання, — сказав Василько, — бо по трьох косих. А коли б у клітинку, то для арифметики.

Аякже, хай Ігор знає, що його друг не якийсь неук, а вже рік ходив у школу!

— Дивись, — сказав Ігор, — я написав об'яву.

На аркушику великими літерами було написано таке:

Кузька напала на пшеницю

Кузька шкідник і ненажера

Всі виходьте на бій із кузькою

Знищимо всю кузьку

Це написали піонери Ігор Рибаків і Василь Коцюба

— Ну, як? Добре?

— Здорово написано! — щиро сказав Василько. — Тільки немає ні однієї крапки. А наприкінці речення треба ж ставити крапку.

— Я забув, — сказав Ігор, — поспішав. А де ми її почепимо, цю об'яву? Всі люди читатимуть! А як прочитають, то зараз — на поле! Правда ж? І всю кузьку знищать!

— Не всі підуть, — промовив Василько. — А може кому ніколи? Он коваль Оверко плуги лагодить та борони... А дід Малашко вози майструє.

— Ну, нехай коваль та дід Малашко залишаються, — погодився Ігор. — А всі інші підуть.

— Ми цю об'яву почепимо біля сільради, — вирішив Василько. — Тільки навіщо ти написав, що ми — піонери?

— Ну, то й що? — відповів Ігор. — На той рік будемо піонерами.

Діти почепили об'яву і пішли.

Над Мокрою балкою ще гойдався прозорий рожевий туман. А вище було чисте синє небо, і десь дуже високо, в скляній глибочині, видзвонював жайвір. За горбом, між кущами глоду, звивалась дорога і чути було, як торохтів віз і якась жінка покрикувала на волів.

Ігор зупинився безмежно вражений. Він ніколи ще не бачив такої високої і такої вусатої пшениці. Вона стояла суцільною зеленою, з сизим полиском, непрохідною стіною. Колосся схилилось на стеблі, ніби ще не прокинулось від солодкого вранішнього сну.

Зграйка чорних гострокрилих стриживів із пронизливим криком метнулась над балкою. І в тому місці, де пролетіли птахи, туман було ніби розпанахано надвое, і він уже не

сходивсь докупи, повільно здіймався вгору і зникав безслідно, як димок.

Ігор захопив у жменю вусатих колосків і з радісним сміхом провів ними по обличчі.

— Ой, лоскочуть як, Василько! А це що? Васильку! Кузька!

Хлоп'ята уважно розглядали невеличких рудих жучків.

Уп'явшись лапками в колосок, вони застигли, скам'яніли. Колосся хилилося вниз, а часом сторожко здригалось на тонкому стеблі і здавалось, що воно намагається скинути з себе непроханих гостей.

— У, погань! — похмуро промовив Василько. — Давай отак підемо поруч, Ігоре. Тільки руками розгортай пшеницю, не толочи її.

З незвички колоски кололи руки, а жучки були шаршаві і такі зловредні — не хотіли лізти в пляшку. Однак пляшки сповнювались швидко, і незабаром зовсім не стало видно води під шаром рудої маси, яка гойдалась, ворушилась, жила.

— Васильку, а бублики можна пекти з цієї пшениці? — спитав Ігор. — Я дуже люблю бублики. І пампушки — можна?

Виявилось, що, крім бубликів і пампушок, з пшениці можна було напекти ще дуже багато чудесних речей: і шишечки, і горішки, і млинці, і сластьони, і пухнасті паляниці, які мати печуть у печі на капустяних листках.

— А як ти думаєш, Васильку, скільки бубликів з'їла кузька за ніч?

Василько здвигує плечима.

— Хтозна. Мабуть, не менше як сто бубликів, та ще з півдесятка паляниць на додачу.

— А пампушок?

— Мабуть, ще й миску пампушок. А знаєш, Ігорка, придуть школярі, а ми вже тут. От здивуються, правда? Отоді вони й пожалкують, що нас не покликали. Ех, скажуть, забули ми гукнути Василька з Ігорем. А вони ж гляньте, як добре визбирають кузьку!

Хлоп'ята зійшли на пригорбок і враз обоє замовкли вражені. З іншого боку пригорбка, розгортаючи руками колосся, йшла їм назустріч дівчинка в білій хустині і теж збирала в пляшку жучків.

Дівчинку, мабуть, так само збентежила несподівана зустріч, та вона швидко оговталась і сердито спитала:

— А ви що тут робите?

Василько ніяково моргав повіками. Йому дуже хотілось сховатися за спину свого товариша. Він відразу ж упізнав, яка то була дівчинка.

Та виказати своє збентеження не можна. Василько шморгнув носом і відповів:

— А те робимо, що й ти. Дивись, он із пляшки кузька повилазить. А як тебе звати?

Дівчинка поправила однією рукою хустину і згорда сказала:

— Мене всі знають. Я — Докійка — кузьчина смерть.

Василько зміряв її з голови до ніг. Дівчинка була трохи вища за нього на зріст, з гострим носиком і тонкими бровами.

— Ми теж — кузьчина смерть, — промовив Василько. — Ось він, — хлопчик показав очима на Ігоря, — і я.

Дівчинка враз весело засміялась. І Василько зрозумів чому вона сміялась — адже вона напевно впізнала його і пам'ятає вербу й «Матільду» з поросятами.

— Знаю, яка ти «смерть», — відказала. — Тільки я справжня. Не віриш? Ось глянь!

Вона дістала коробочку для сірників і трішки розкрила її.

Василько з Ігорем зацікавлено зазирали в щілинку. В коробочці шелестіли й дряпали лапками, намагаючись вилізти, багато різних комах.

— Оце я сьогодні назбирала на городі, як ішла сюди. Тут усякі-усякі довгоносики. І кузька є. Мене сестра навчила збирати. І подружки мої збирають.

— Для чого? — обізвався Ігор. — Ми, як схочемо, теж назбираємо.

— Назбираємо, — ствердив авторитетно Василько.

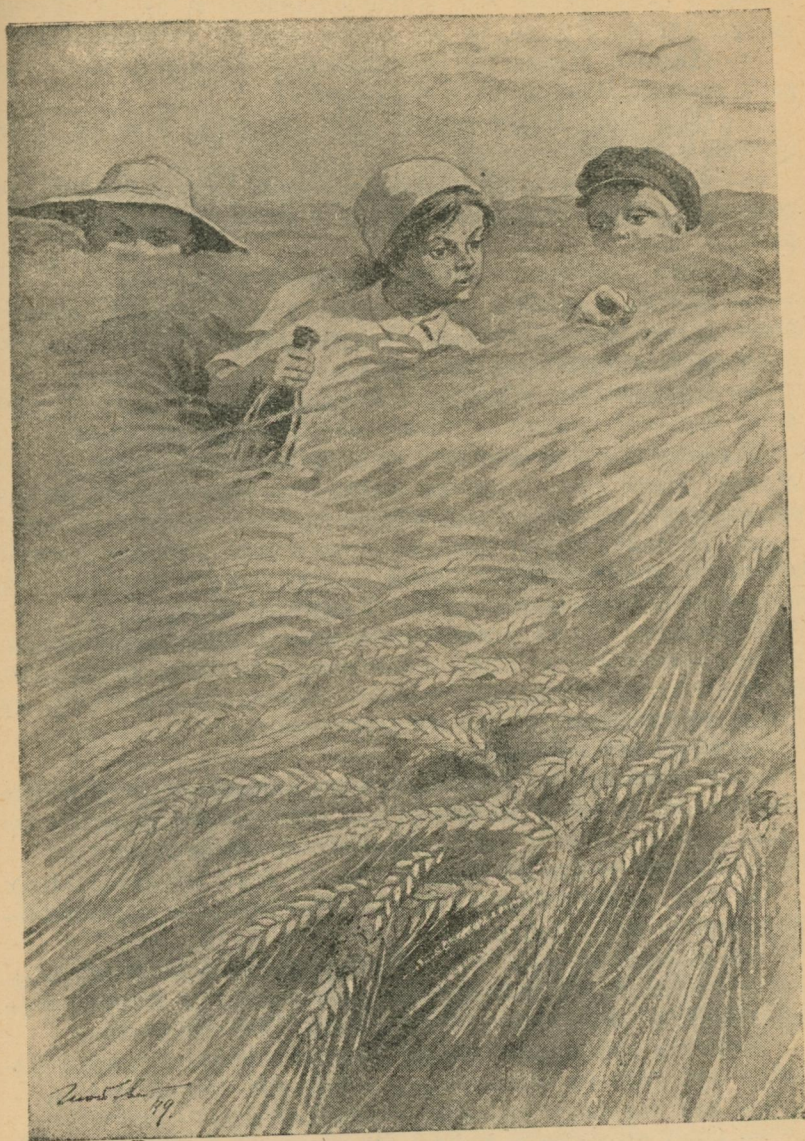
— Ви — без діла, а в мене — для колекції. Я потім у хату-лабораторію віддам. Всі дивитимуться і знатимуть, які в нас є шкідники. Я й досліди робила. Як не віриш — ось скоро мої подружки прийдуть, у них спитаєш.

— А які ж вони, твої досліди? — спитав Василько.

— Хочу взнати, чи ростуть на вербі груші, — знову поспіхнулася дівчинка.

Це вже був безперечний натяк, і Василько прикусив язика. Тепер уже ніякого сумніву не лишалось, що дівчинка бачила, як він утік від «Матільди» на вербу.

— Досліди в мене всякі бувають, — продовжувала нова

знайома. — Земляну блоху посипаю попелом. А то рівчаки копаю з подружками для жуків-шкідників. А як прийде до сестри дядько Лукаш, то ми з ним ловимо довгоносиків.

— Дядько Лукаш? — вихопилось у Василька. — А яка твоя сестра? Вона була в партизанах?

— Ого, вона добре німців била. Її звуть Маруся. І на острові в землянці жила.

— Там поховано мого брата, — сказав Ігор. — Мабуть, це твоя сестра його доглядала. Тільки в нього були дуже тяжкі рани.

Докійка дбайливо сховала коробочку в кишеню.

— Сидить і чекає своєї смерті! — промовила вона. — Мене всі шкідники бояться. Мабуть, вони тремтять з переляку, коли я приходжу на город.

— Ну, давайте збирати кузьку, — сказав Ігор. — Скоро й усі школярі прийдуть. Тільки ми найперші прийшли!

Малинове сонце випорснуло з-за дніпрової кручі, і вся Мокра балка враз закипіла рожевими бурунами. Пшениця стріпнулася, легкий вітерець пішов гульвісно чесати їй коси-хвилі. Перший яструб низько пролетів над хлібами, угледів дівтору і прямовисним стовпом рвонув угору, так, що діти побачили його попелясті груди й волохаті лапи.

Василькові дуже хотілось сказати Докійці щось незвичайне, похизуватись перед дівчинкою, щоб вона не думала, що він і справді боягуз, тікає від свиней. Але що сказати і чим похвастатись, він не міг придумати.

Нарешті він обізвався:

— Я вмію світити бакени. А коли народилась моя сестра Надійка, то я ходив до матері в лікарню. І ми одного разу заблукали з Ігорем у лісі і стріли вовка з бовкалом.

— Тільки то був не вовк, а теля, — щиро признався Ігор.

— А я можу взяти в руки жабу, — сказала Докійка. — А схочу, то й вужака схоплю.

Василько глянув на неї з повагою. Досі він не бачив жодної дівчинки, яка б наважилась узяти жабу. Та й серед його приятелів не було таких. Хіба, може, Тимко Куличок?

Хлоп'ята вже призвичаїлись швидко збирати кузьку, і Докійка позирала на їхню роботу з видимим задоволенням.

— Хто вас сюди прислав? — спитала вона.

— Самі прийшли, — сказав Василько. — А що ж, чекати, доки кузька й вуха пооб'їдає?

— І я сама, — весело загомоніла Докійка. — Спізнались мої подружки: Катря, Саня, Оленка... А ви хочете бути кузьчиною смертю?

— Хочемо! — в один голос обізвались Василько з Ігорем.

— Ну й будьте, хіба мені шкода!

Хлоп'ята відчули розчарування від таких звичайних слів. Виходить, що одержати звання кузьчиної смерті зовсім просто. Далеко цікавіше, коли б Докійка звеліла спочатку, скажімо, стрибнути з кручі або піти вночі в ліс.

Дівчинка підійшла ближче, озирнулась і пошепки спитала:

— А ви знаєте Гримучий яр?

Ще б пак не знати! Хто ж з гончарівської дітвори не знає Гримучого яру? Та всі його знають! Це найцікавіше місце на околиці села. В цьому яру водяться лисиці й тхорі, а дядько Гайдебуря одного разу застрелив там куницю, справжню руду куницю.

— Ну от, — продовжувала Докійка. — А знаєте оту стару грушу, що росте в яру на схилі?

Знав Василько й грушу. Ще й грушки збирав не одного разу матері на узвар.

— От у цій груші є дупло, — шепотіла Докійка. — А в тому дуплі живе гадюка. Ух, і сичить же вона! Оце з весни там оселилась. Мабуть, завела кубло і наплудила гадюченят. Ото як надійдеш тепер до груші, гадюка й сичить.

У хлоп'ят затремтіло серце — не від страху, а від таємничого шепотіння дівчинки, від гострої цікавості.

— І нас тепер аж троє, — сказала Докійка. — Три кузьчиних смерті! Правда ж? То я й придумала: давайте вкинемо в те дупло важку каменюку. Вкинемо? І вб'ємо гадюку!

Хлоп'ята вражено мовчали.

А дівчинка дивилась у вічі, і в неї в самої очі були великі, вони аж потемнішали від хвилювання.

— Чому ж ви мовчите? — спитала. — Може, злякались?

Василько відчув, що настала рішуча хвилина. Ось коли він доведе цій дівчинці, що нічого в світі не боїться.

— Я вкину каменюку в дупло, — здавленим голосом промовив він.

— І я! — сказав Ігор.

Дівчинка поглянула на Василька.

— Я знаю, що ти вмієш лазити на дерева, — і кутики її вуст затремтіли в усмішці.

— Ні, ти не смійся, — поважно промовив Василько. — Я сам давно вже хотів убити гадюку. Тільки не знаходив.

— А павуків-тарантулів ми ловили з Васильком на віск, — додав Ігор.

Всі троє замовкли, бо недалеко в густій пшениці щось хахикнуло, зашелестіло і з буйного колосся раптом вигулькнула чиясь голова.

Це був дід, високий і сивобородий, і діти відразу впізнали старого Черемшину...

Вони не встигли оговтатись від такої несподіваної зустрічі, як дід Черемшина вже був біля Василька.

— Діточки, голуб'ята! — радісно примовляв він, обіймаючи хлопчика. — Знайшлися, мої дорогі, мої онуки рідні! Як же я кликав вас, як дожидав вас!

Старечими, але ще дужими руками він закріпив усіх трьох і ніжно тулив до розхристаних грудей.

— І ти, онучко, тут — всі троє, всі троє!

Тихі, щасливі сльози котилися з дідових очей, а він усе обіймав та ніжно пригортав дітей і ласкаво гладив їхні голови широкою долонею.

— Не плачте, діду, — сказала Докійка. — У селі всі думали, що ви втопилися.

Дід Черемшина похитав головою:

— Ні, мені не можна вмирати. Не можна, діточки. І для діда у нас знайдеться робота! Разом з вами, чаєнята, ще будуватиму наше нове, світле життя.

Здалека долинула пісня. Стежкою між хлібів звивалася довга строката стрічка.

— Йдуть на кузьку, — сказав Василько.

Сонце здіймалося все вище. Воно вже змінило свій ніжний малиновий колір на золотий, хвилі саява сповнили, як чашу, Мокру балку.

Притуливши до очей долоню, дід Черемшина вдивлявся в юрбу школярів, які спускалися з пригорбка в долину.

СВАРКА

Який же глибокий та похмурий Гримучий яр! Він спускається з крутої гори простісінько до Дніпра. А чому він зветься Гримучим — ніхто не знає. Може тому, що весною гримить у ньому бурхливий потік, жовтий від глини та каламутний.

Як зійде сніг та як настануть спекотливі дні, — з великого потоку лишається тільки маленький ручай. Все літо журчить він і дзвонить як дзвінок і на дні його тремтять камінці — чорні й білі і зовсім червоні, як стигла шипшина.

На крутих схилах позростали в яру берези, кричать тут смугасті одуди, туркотять горлиці, чорні стрижі в'ють гнізда на глиняних урвищах.

А ген-ген, над кручами й березами, здіймається розлога лісова груша. Вона вже стара й дуплиста. Мабуть, першою виросла вона в цьому яру, а тоді вже сипнули за нею берізки, тернові кущі, та шипшина, та глід. Позаносили сюди птахи і вітриюгани насіння, і кожна насінина, потрапивши в ґрунт, відчайнно чіплялась за нього, пускала пагони, глибше й глибше проникало в землю живуче коріння.

Сонце вже котилось на захід, коли до груші прийшло трое дітей. В яру простяглись довжелезні тіні, було тут тихо, тільки сонно видзвонював ручай та стомлено свистіла якась пташка.

Діти видряпались на схил і зупинились у кількох кроках від груші. Докійка підняла камінчик і влучила ним у дерево. І відразу ж тонке сичання почулося з середини груші. Немов недалеко, звідкілясь із землі, виривався струмок гарячої пари.

— Чуєте? — прошепотіла дівчинка. — Гадюка...

Василько з Ігорем презирнулись. Сказати правду, досі в кожного з них була прихована думка, що насправді ніякої гадюки немає, що все це лише Докійчина вигадка. А тепер вийшло, що дівчинка казала чистісіньку правду. І обидва хлопчики пригадали сумну історію з шершнями. Тільки тепер у дуплі було щось страшніше за шершнів.

— Коли вб'ємо її, — шепотіла Докійка, — то всі шкідники втечуть з городів і полів. Я вже знаю...

— І жук-кузька втече? — спитав Василько.

— І кузька, і гусінь у садах, і земляна блоха втече з капусти.

— А довгоносики? — знову запитав Василько.

Він напружував пам'ять, пригадуючи всіх шкідників, про яких чув. Це була маленька хитрість: хлопчик намагався хоч ненадовго відстрочити час, коли доведеться лізти на грушу вбивати гадюку.

— І довгоносики втечуть з буряків, — відповіла Докійка. — Ти кажи — полізеш чи ні?

— А отой червачок, що яблука псує, втече?

— Ти, мабуть, швидше втечеш! — розсердилась Докійка. Василько зрозумів, що далі питати не можна.

— Ось і камінь, — сказала дівчинка.

— Якщо шкідники втечуть, — промовив Василько, — то я полізу. А тільки чого їм тікати?

— Як — чого? То ж їм гадюка наказує, на який город чи поле треба напасти. А вб'ємо її, то на всіх шкідників переполох нападе.

— Це брехня! — рішуче вимовив Василько. — Брехня ж, Ігоре?

— Брехня! — погодився Ігор.

— На буряки, казали тато, треба курей вивозити. Вони довгоносіків клюють. А самі шкідники не втечуть! — сказав Василько. — І кузька не втече.

Хлопчик зиркнув на Докійку. Дівчинка посміхалась.

— Скажи краще, що злякався. А ще хочеш кузьчиною смертю стати!

— Ні, не злякався! Ось візьму й полізу. Давай камінь!

А втім лишилось невідомим, чи й справді поліз би Василько на грушу. Цієї хвилини сичання стало голоснішим і діти побачили, як з дупла вискочила сіра пташка. Її, напевно, стривожила дитяча розмова біля дерева. Пташка сіла на гілку, настовбурчила пір'я і, крутячи голівкою, голосно сичала. Вона, мабуть, намагалась налякати непроханих гостей.

Якусь мить серед дітей постала мовчанка. А потім Василько весело зареготав:

— Оце така гадюка! Я ж казав, що це брехня! Крути-головка живе в дуплі, а не гадюка! Ех, ти ж, кузьчина смерть!

Докійка мовчала, тільки очі її весело, лукаво світилися. І хлоп'ята зрозуміли, — що вона й раніше знала, хто насправді живе в дуплі старої груші на схилі Гримучого яру.

Кузьма Григорович часто приходив до Василькового батька. Вдвох вони радились, як краще будувати електростанцію. Інженер розкладав на столі свої рисунки, пояснював Петрові Максимовичу, що й до чого, а той схвально кивав головою і весело потирив руки.

А бувало й так, що він у чомусь не згоджувався з інженером і сперечався.

— Не годиться, — казав він, — тут слабкий ґрунт, Григоровичу.

— А хіба не можна підсипати каміння? — блискав окулярами інженер. — Все в нашій силі, все зробимо.

— Силу треба розумно використовувати, — доводив Васильків батько.

Кузьма Григорович, нервуючись, кахикав і міцно гладив долонею свою гладенько поголену голову.

І не раз бувало, що він таки нарешті погоджувався з Петром Максимовичем, і тоді ляскав його по плечу й приказував:

— Ви, Максимовичу, не тільки голова колгоспу, — ви взагалі голова!

— Практика! Місця тутешні добре знаю, — відповідав у таких випадках Васильків батько.

Іноді Кузьма Григорович зупинявся над колюскою, де дригала ніжками й агуськала мала Надійка, і голосно примовляв:

— І що з тебе буде? Хто мені скаже?

Потім скидав окуляри й швидко витирав їх хустинкою.

— А коли ж на новосілля? — питав у Петра Максимовича.

І часто батько Василька йшов з інженером на садибу, де вже біліла під очеретяною шапкою нова хата.

Лишилося ще засклити вікна. Мати лаподилась перебиратись з постової будки і почала переносити деякі речі. Василько з радістю їй допомагав.

Та ось одного разу батько прийшов в обідню пору з роботи. Мати саме годувала Надійку, а Василько майстрував з очерету млинок.

Петро Максимович умився, полоскотав пальцем щічку в дочки і сів до столу.

— Почекай, Галино, — сказав до дружини. — Не наливай борщу.

— А чому це? — здивовано спитала мати.

— Хочу спочатку порадитись з тобою. Про хату.

— А що ж таке трапилось?

— Бачиш, Галино, яка річ. Можна нам перебиратися в нову хату, на новосілля. Та знаєш, Кузьмі Григоровичу, інженерові нашому, немає де жити взимку. Йому потрібна гарна, світла кімната. Він же, ти знаєш, плануватиме і клуб, і нову лікарню, і він залишається жити в нашому колгоспі. Ну, колгосп ухвалив поставити йому хату. Та не встигнемо до зими, ніяк не встигнемо.

Василько бачив, як мати поклала в колиску Надійку і підійшла до батька.

— Що ж ти хочеш? — стурбовано спитала вона.

— Я думаю, Галино, що треба віддати половину нашої хати Кузьмі Григоровичу. До весни, Галино. А там збудуємо йому гарний будиночок.

— Оце так! — сказала вона. — Ждали-ждали тієї хати, мучились у цій будці, а тепер, виходить, знову в тісноті? Ти подумав, Петре, що ти сказав?

— Подумав, Галино.

— Та хіба немає де в селі найняти йому кімнату? — вигукнула мати.

— В тому ж і справа, що нема де. Сама знаєш, що не всі ще люди відбудувались після фашистської чуми. По дві сім'ї в одній хаті живуть.

Мати схвильовано забігала по кімнаті.

— Як же це? — продовжувала. — Не хочу я цього. Не хочу, Петре! І не говори такого. Не хочу! Я — мати, у мене двоє дітей. Чуєш?

— А що ж, Галино, по-твоєму, Кузьмі Григоровичу з Ігорем залишатись на зиму в коморі в баби Секлети? Так, чи що?

— Хай твій Кузьма Григорович сам про себе думає!

Батько зблід.

— Він і мій, і твій, — промовив тихо. — Він наш дорогий тість. І в партизанському загоні я бився з німцями поруч з його сином. Ти це розумієш?

Він встав і тихо пішов з будки.

Жалість до батька стиснула Василькове серце. Хлопчик схопився і побіг надвір.

— Тату, не йдіть!

Батько сів на гарячий пісок біля човна.

— Васильку, а ти віддав би хату Ігореві?

Він поклав долоню на голову сина й гладив його злиняле від сонця, схоже на пир'я волосся.

В одну мить промайнула в уяві хлопчика біла нова хата з чудесним горищем і темною хижкою, і все подвір'я, оточене вишнями...

Блискав Дніпро, чайки кигикали й падали стрімголов у воду. Великі гедзі крутились над головою, і Василькові враз згадалися ті довгі хвилини, коли розлучені шершнюки роєм дзижчали над ним, а він лежав ниць, сховавши в траву об-

личчя, і коли прибіг Ігор і своїм тілом закрив його від страшних комах.

Хлопчик уявив, як його друг житиме в новій хаті. Горища, правда, хоч трішечки й шкода, та то нічого. Адже він, Василько, зможе приходити до Ігоря в гості...

Хлопчика дуже вразила ця суперечка батька з матір'ю. Раніше він ніколи не чув, щоб вони сварились.

Йому було дуже шкода обох: і матір, яка сама залишилась у будці і, мабуть, зараз плаче, і батька, що сидить зажурено на березі.

Хлопчина обняв батька за шию і, зазираючи йому у вічі, промовив:

— Тату, ходіте. Ви ж іще не обідали.

Петро Максимович мовчав.

Серце у Василька тривожно застукало — батько не хоче повертатись додому!

Ні, він повернеться, обов'язково мусить повернутись, бо як же він тоді житиме сам — без нього, Василька, і без Надійки? А хіба він зможе жити без матері?

— Тату, ходіте! — уже з сльозами в голосі гукнув Василько. Він не почув легких кроків за спиною, не почув, як тихо зашелестів сипучий пісок. І тільки коли поруч простяглась чиясь тінь, хлопчик хутко повернувся і стрівся з очима матері.

Мати! Його серце здригнулось і завмерло.

Вона підійшла до батька й обережно торкнулась рукою його плеча.

— Годі, Петре, — промовила. — Ходімо, борщ на столі. Подумаємо. Може й справді треба допомогти людині...

Петро Максимович рвучко обернувся і, схопивши простягнену руку, мовчки, допитливо глянув дружині у вічі.

Василько побачив, як почервоніла від того погляду мати.

Та то вже був не гнів. Хлопчик відчув, як соромно зараз його матері. Він зірвався з місця і з радісним зойком повиснув у неї на шиї.

КАНАЛ

Від каналу, який тимчасово мав стати новим річищем, Рукав відділяла тільки вузька смужка землі.

Цього дня увесь берег захряс людьми. На будівництво поприходили навіть старі діди, які давно вже рідко коли відлучалися з хати.

Дівчата поприбиралися мов на свято, повдягали найкращі сорочки з вишиваними рукавами. Жінки поприносили малих дітей і гуцикали їх на руках. А трохи старшенькі стояли біля матерів, держачись за їхні спідниці.

Кожному було цікаво побачити, як Рукав залишатиме своє річище й потече приготованим для нього каналом. А вже про Василька з Ігорем і казати нема чого. Вони злізли на круглий камінь, щоб було видніше, і з нетерплячкою чекали, що буде далі.

Тут же, між людьми, вештались і Тимко Куличок з Ониськом. Вони побачили Василька і підійшли до нього.

— Ти чув? — гукнув Тимко. — На острові куріпок розплодилось хтозна скільки! А до Романової жінки минулої ночі лисиця в курник добивалась. Я сам бачив сліди на піску. Щоб я не зійшов з цього місця, коли брешу!

Він заспокоївся тільки тоді, коли розповів про всі сільські новини.

Онисько не слухав цієї розмови: він вертівся на всі боки і не знав, що йому робити з своїми руками.

— А правда, — спитав він у Василька, — що тут землі вибрали тисячу кубометрів? Не знаєш? Ех, ти ж, закарлючка!

Це слово здалося Василькові дуже образливим. Іншого разу він не простив би його Ониськові, і обидва хлопці напевно б розклювалися, як молоді півні. Та сьоподнішній день був особливий, і Василько удав, що він недочув того дошкульного слова. (А дошкульним і образливим воно здалося хлопчикові через те, що він ніяк не міг добрати, чому саме так назвав його Онисько).

Незабаром Тимко з Ониськом зникли в юрбі, а Василько почув біля себе чийсь знайомий пронизливий голосок. Озираючись, він упізнав бабусю і діда з чорною бородою, яких колись бачив у лікарні. Вони добре запам'ятались хлопчикові, бо то було в день незвичайних для нього відвідин матері.

— Ось тут і станемо, — розпоряджалась бабуся, — звідси все побачимо.

— Нічого однаково не побачу, — сердито сказав дід, — бо Рукав не потече в канал.

— Потече! — відповіла пронизливим голоском бабуся. — Кажу, що потече! Наші люди його рили!

— Зябри йому здавить, — уперто наполягав на своєму дід

і гладив обома руками бороду. — Вузкий канал, зябри здавить...

Він говорив про зябри так, наче Рукав не ріка, а якась звичайна собі риба.

— Не сміши-бо людей!—вмовляла діда бабуся.—Тут уже наперед доказано, що і як. Потече!

Василько відразу відчув теплу вдячність до бабусі, а до чорнобородого діда — гостру неприязнь. Адже всією роботою керували тут батько з інженером, і невже вони вирили такий негодящий канал?

А втім якась підсвідома насінина тривоги й непевності проникла в душу. Що як і справді щось не так, як слід, з каналом і вода не потече? І хоч Василько проганяв цю думку, вона знову поверталась до нього.

Низький, басовитий гудок автомобіля проплив над юрбою, і Василько побачив два нових грузовика, навантажені доверху білими дошками.

— Дивись, Ігорка, — шарпнув він за рукав свого друга. — Оті, що з Москви!

Грузовики зупинились і їх почали розвантажувати.

Дошки блищали на сонці наче срібні крила. І Василько звернув увагу на те, скільки вже було привезено на будівництво дерева, дощок, каміння і навіть залізних рейок.

На чотирьох стовпах було напнуто зшите з мішковини полотнище і під ним купою здіймалися дерев'яні скриньки — напевно ті самі, що прибули з Ленінграда. Сторож із берданкою на плечі стояв біля них і, притуливши козирком до лоба долоню, дивився в той бік, звідки мав хлюпнути в канал Рукав.

Василько озирався і все когось шукав очима. І коли підїхали грузовики, він нарешті побачив дівчину-лісовичку.

Маруся зіслзла з машини (вона сиділа в кузові грузовика) і почала скидати з іншими дівчатами дошки. Хлопчик пригадав, як давав їй напитись і як вона поцілувала його. Йому захотілось хоч трохи побути біля неї й почути її голос. Та тут він побачив свого батька.

Петро Максимович з інженером підійшли до того місця, де між річкою і каналом залишилась смужка землі, наче вузька гребля.

Десятки лопат вгризалися в цю природну переборку, яка ще заважала Рукаву рвонутися в нове річище. Між робіт-

ників хлопчик упізнав і Панаса Гайдебуру, і дядька Лукаша, і ще багатьох знайомих колгоспників. Лукаш працював простоволосий, і чорний його чуб розвівався, як грачине крило.

Батько підійшов і гукнув:

— А ну, хлопці, наддай! А ну, наддай!

Він сам зняв піджак і картуз, вхопив заступа і почав кидати глеювату землю.

Василько побачив, що й Лукаш із Панасом Гайдебурою завзятіше взялися до роботи, щоб не відстати.

— А що, Панасе, — засміявся батько, — це тобі не зайців стріляти! Ні, це тобі не зайці! Не лисиці!

І з кожним словом він кидав повну лопату землі.

І раптом усі чомусь зупинились і стали дивитись кудись убік. Глянув туди й Василько і побачив діда Черемшину.

Високий і сивобородий, із заступом на плечі, він ішов крізь юрбу, і люди розступались, даючи йому дорогу.

Дід підійшов до робітників, зняв з плечей заступа, поплював на руки і з докором сказав:

— Чому не гукнули? Думаєте, дід старий? Ні, дід Черемшина ще знайде в собі сили...

Він глянув навколо і враз побачив Василька з Ігорем.

— Чуєте? — гукнув до них. — Чуєте, чаєнята?

— Чуємо, діду! — в один голос відповіли обидва хлопчики.

Дід пильно дивлявся в обличчя дітей. Широкою долонею потер чоло, наче намагався щось пригадати. Важка дума залягла у зморшках лоба...

— Чи не Петра Максимовича синок? — спитав нарешті, вказуючи пальцем на Василька.

І дід Черемшина з силою вдарив заступом у вогкий пісок і почав копати не розгинаючись.

Знову блиснули леза заступів, і чорним віялом розліталась на всі боки земля. Чути було тільки важке, на повні груди хекання та часом чийсь заступ скреготав, вдарившись об камінь, і кресав іскри.

А земля дедалі ставала вогкішою, і місцями через земляну переборку почали вже дзюрчати струмки. Рукав посилав у канал своїх перших розвідників.

«А може й справді не піде вода? — майнула ще раз у Василька непевна думка. — Ой, що ж тоді буде?»

Він скоса позирнув на діда з чорною бородою. Дід стояв, витягши вперед шию, і його борода теж витяглась уперед і

стриміла, як віхоть. І, здавалось, уся дідова постать говорила: «Що не робить, а діла з того не буде!»

Несподівано мов порив вітру налетів на берег, люди заворушилися, сколихнулись голови, картузи, хустки. Борода дідова теж сколихнулась, він зробив незрозумілий рух руками.

Васильків батько вискочив на горбок, він теж уже був простоволосий, як і дядько Лукаш, і ось Василько побачив, як батько махнув у повітрі картузом і гукнув:

— Пішла! Пішла!

Його вигук підхопила юрба і далеко луною покотилось: А-а-а...

Рудий яструб, який сидів на голій верховині старого осокара, злякано знявся вгору і широкими колами почав підніматися все вище й вище.

Востаннє блиснули на сонці леза заступів. Ті, що досі копали, швидко відскочили на всі боки, тільки дід Черемшина трохи запізнився і вискочив на горбок з мокрими чобітьми.

Тієї ж хвилини народився глухий сердитий шум. Василькові і Ігореві добре було видно з великого каменя, як у тому місці, де починався канал, з'явилося щось сиве, живе, розбурхане. На мить воно ніби спинилося в своєму розгоні, а тоді враз нестримно полинуло вперед.

Вода шуміла, дзюрчала, булькала, вона входила в нове річище заклопотано, буркотливо, наче незадоволена своїм новим житлом. І ось уже показалося дно річки — блакитний глей і жовтий пісок та ще латаття безсило простягло на дні довгі вузлуваті стебла.

Василько хутко відшукав у юрбі чорнобородого діда. Дід вимахував руками й гукав:

— Пішла! Пішла! Я ж казав, що піде!

А на старому річищі лишилися тільки сліпучі калюжі, наче хто навмисно поклав тут золоті люстра. І в тих калюжах підкидалась срібна іскрометна риба, що не встигла втекти з водою.

Тимко Куличок з Ониськом і з цілою юрмою дітлахів, засукавши штаненята, до колін вгрузаючи в намулі, кинулись ловити червоноперок та смугастих райдужних окунів.

А думаєте, Василько з Ігорем запізнились?

Та ні, вони перші кинулись у намул, і Василько вже встиг упіймати в картуза чорного вусатого рака. Він грізно ворухив клешнями й намагався втекти.

Ігор радісно верещав, бо, правду кажучи, він уперше в житті бачив такого великого рака, і до того ж чорного. Досі він бачив тільки червоних раків, але вони вже не ворухнули клешнями, а смирно лежали на тарілці.

Хлопчик таки трішки заздрих своєму другові. Ігор сам би хотів упіймати такого вусача. Але й йому пощастило: він знайшов величезну черепашку, завбільшки з півблюдця. Дві її половинки були міцно стулені, і вся черепашка обросла, як бородою, водяним мохнатим зіллям. До її твердих створок поприставало багато інших черепашок, далеко менших, ніж вона сама, — круглих і довгастих, а то ще закручених як крендельки.

ПШЕНИЧНИЙ ОКЕАН

Василько прокинувся з відчуттям великої радості, яка стрибала в грудях, мов сонячний зайчик.

І враз згадав: «Сьогодні ж жнива!»

— Мамо, — гукнув, — а де ви? Мені на поле пора!

Але ні матері, ні батька в хаті вже не було.

Так і є, вони вже на жнивах, а його, Василька, навіть не розбудили! Оце такі добрі! Уже й Надійку в дитячі ясла віднесли.

На столі тарілка з салом, хліб і молоко. Хлопчик знає, що це мати залишила для нього. Він нашвидку снідає і біжить гукати Ігоря.

Незабаром обидва хлопчики вже поспішали на поле. Ранок був чудесний, свіжий і пахучий. І що воно отак пахне? Чи м'ята, чи любисток? І вивільги так висвистують, наче злетілися в садки на весілля. А сонце вже визирнуло з-за Дніпра, вмить, ясне, і біля нього біла хмарина, як рушник.

Діти зійшли на горбок і зупинилися вражені. Перед ними, мов на долоні, розкинулось поле. Пшениця вигравала лискучими, жовтавими хвилями. І всюди, куди сягав зір, ворухнулись люди. Торохкотів трактор. За ним на причепі сунулась велика червона машина...

— Комбайн! — скрикнув Василько, і хлоп'ята щодуху помчались з пригорбка.

Комбайн прокладав серед пшениці широку дорогу. І там, де він пройшов, лишались купки кострубатой соломи та висока стерня.

Малі друзі швидко наздогнали машину. На містку стояв незнайомий русявий комбайнер, а біля нього Лукаш, який тримався за кермо і пильно вдивлявся в пшеничні хвилі, що немов котилися під колеса.

— Як капітан! — захоплено прошепотів Василько.

Діти задивились, як кругле мотовило захоплювало й пригинало колосся, а гострі ножі ураз зрізували його. Ті ножі так швидко бігали сюди й туди, що тільки миготіло.

— Дивись, як стриже! — говорив з блискучими радісними очима Ігор. Він уперше був на жнивях.

В цей час де не взявся буланний кінь, а на ньому верхи Васильків батько.

Петро Максимович спритно скочив із сідла. Він був дуже заклопотаний, але, побачивши малюків, весело обізвався:

— Жнивете, хлопці? Ось чекайте, котигорошки, поставлю вас колоски збирати.

Він узяв з купи соломи вимолочений колосок і глянув на

нього. І враз його обличчя змінилось. Очі потемнішали, брови насупились, і Василькові здалося, що навіть рідний горбочок на батьковому обличчі — і той змінився...

Ведучи за повід коня, Петро Максимович пішов поруч з комбайном, який сунувся все вперед і вперед, і суворо гукнув до комбайнера:

— Товаришу Доля! Куди ти дивишся? Це що таке?

Він підняв угору руку з колоском.

— А ну, зупиняй агрегат!

— Стоп! — гукнув до тракториста Доля.

Комбайн зупинився, русавий комбайнер зійшов з містка.

— Глянь, як ти молотиш! — сказав батько. — Порахуй, скільки зернин залишилось у колоску.

Доля витер хустинкою обличчя і відповів:

— Втрата зерна невелика, Петро Максимовичу.

Петро Максимович потемнів од гніву, наче впала йому на обличчя тінь від хмарки.

— «Втрата невелика!» — скипів. — А ну, порахуй! Та ти знаєш, що ми перед державою і народом відповідаємо за кожну зернину! А що я партії скажу? «Втрати зерна невеликі, — скажу, — тонна на тисячу гектарів». Так, чи що? А партія мене й запитає: «А навіщо ж ти, товаришу, викинув на смітник тонну добірного зерна? Чому ти не зберіг цієї тонни для держави?» Що я відповім?

Доля ніяково розвів руками.

— Ранок, Петро Максимовичу, роса. Колосся вогувате, от і не вимолочується.

Василько бачив, як батько мовчки накинув повід коневі на шию і швидко підійшов до комбайна. Перевірив якісь частини й гукнув:

— Яка там роса! У тебе дека слабо підтягнута. Комбайнер ти!

І доки комбайнер підтягував дека, Петро Максимович знову звернувся до дітей.

— А ви й на містку ще не були? Отакі з вас жниварі!

Він допоміг Василькові і Ігореві злізти на комбайн.

Звідси, з містка, хлоп'ятам добре було видно все поле. Йому не було меж.

Пшеничний океан хлюпав жовтими бурунами за обрій. І обрій той був синій-синій, як та синька, що нею Василькова мати підводить комин.

Незабаром комбайн знову рушив.

Комбайнер Доля залишився з батьком, а Лукаш звернувся до дітей:

— На кораблі пливемо!

— А й справді, — сказав Ігор Василькові. — Пливемо шукати таємничий острів! А на ньому — печеря скарбів!

Лукаш почув.

— Яка там печеря скарбів? — посміхнувся до хлоп'ят. — Ви гляньте, які скарби перед вами — від обрію до обрію... І шукати не треба, тільки працєю!

Місток дрібно трусився. Іноді, коли колеса комбайна потрапляли в ямку, він немов осідав, потім знову підіймався, як на справжніх хвилях.

— Дядю Лукаше, — раптом спитав Ігор, — а ви їздили в метро? Я їздив.

— Був у Москві — їздив, — відповів Лукаш.

Василько насторожився. Він усе хотів знати, йому все було цікаво, що розповідав Ігор.

— А що воно за...

— Метрo! — пояснив Ігор. — Така залізниця підземна — під усеньким містом. Заходь у вагон, бери квиток і їдь собі.

— Під землею? — вигукнув Василько.

І подив, і недовіра мінялись на його личку.

Але Лукаш киває головою:

— Під землею. Дуже просто. Люди все можуть. Над хмарами літають, під водою плавають...

— І не страшно?.. Під землею?..

Василько на мить замислюється. Нічого страшного немає в світі і, мабуть, не залишилось ніде на землі жодної таємниці. Хлопчик уявляє, як мчить під землею залізний вагон, а в ньому сидять люди, і в кожного в руках квиток...

— Там же темно! — раптом голосно каже Василько.

— А електрика навіщо? — зауважує Ігор.

— І в нас скоро буде електрика. Правда ж, дядьку Лукаше?

— Ого, ще й як загримить! — відказує Лукаш. — Молотитиме хліб, корів доїтиме, у майстерні стане нам верстати крутити. Та куди не кинь, — всюди вона в нас працюватиме.

«Щасливий Ігор, — думає Василько, — під землею у вагоні катався! Скрізь він був, усе бачив!»

І враз хлопчик пригадує, що йому теж є чим похвалитись.

— А я був на машинній станції і самохідний комбайн

бачив! — голосно заявляє Василько. — Без трактора сам по-
лем ходить...

— Вірно, — киває Лукаш головою, — на той рік і в нас
працюватиме.

Попереду, немов з-під землі, вигулькнув пагорбок. Лукаш
вправно підняв вище ножі і весело підморгнув Василькові —
недарма, мовляв, учився на курсах комбайнерів!

Прозвучав сигнал — і поруч з комбайном з'явився грузо-
вик. З кабіни визирнув шофер Стьопа Іванюта з двома ряд-
ками колодочок на злинялій гімнастюрці.

— Давай! — гукнув він, не спиняючи машини.

Якась дівчина на ходу приладнала до бункера широкий
рукав, і з нього потоком полилося в кузов грузовика зерно.

Василько гукнув:

— А ми з вами в ліс їздили!

Стьопа нічого не відповів, посміхнувся і захлопнув двер-
ця. Грузовик з зерном від'їхав.

Комбайн зупинився недалеко від степової дороги.

— Мотор треба напоїти! — сказав тракторист.

На дорозі стояла підвода з двома залізними бочками.
Біля підводи чекав дід Черемшина. Він сперся ліктем на
бочку і вільною п'ятірнею розчісував сиву бороду.

Хлоп'ята зізлізли з містка і разом з трактористом і Лука-
шем підійшли до старого.

— Здрастуйте, діду, — привітались діти.

— А, чаєнята — зрадів Черемшина. — Ви вже, я бачу,
комбайнерами стали?

Його долоня — широка, як капустяний лист, заскоружла,
як дубова кора — лягла на голову Василькові.

— Що, сину, — глянув на Лукаша, — може, візьмемо цих
малюків до себе? Га? Як ви, чаєнята? Підете до мене жити?

В його сірих очах жевріла усмішка.

— Батько й мати не пустять, — відповів Василько, розу-
міючи, що дід каже жартома.

— Шкода. А я б вам на скрипці грав, казки розповідав би.

Дід побачив квітку польового маку, зірвав її і подав Ва-
силькові:

— Нема чопо вам подарувати. Візьміть хоч цю квітку від
діда. Бачите, яка червона, аж горить! Отож хай і серце у
вас буде таке, чаєнята, — гаряче, як кров. Щоб друзів лю-
било на все життя, а лютих недругів ненавиділо на смерть!..

Удвох з мотористом він почав наливати з бочки бензин.

У КУЗНІ

Ніколи ще не було так людно в колгоспній кузні. Ще б пак, до коваля Оверка Григоровича прийшли піонери.

— Приймай гостей, ковалю! — весело сказав дядько Лукаш. — Покажи їм свою роботу. Бо всі вони хочуть бути льотчиками та винахідниками, а, мабуть, не знають, як воно зроблено звичайного плуга.

Посеред кузні у горні палав огонь, ковальським міхом роздував його комсомолец Демко, той самий, що два роки тому як орав у полі, ледве не підірвався на німецькій міні. Трактор пошкодило, а Демкові поранило ногу, і досі він злегка шкандибає.

Оверко Григорович стояв з молотом біля наковальні. Він саме ремонтував плуга.

— Милості просимо, заходьте в хату, — запросив.

Він кузню назвав хатою, мабуть, через те, що робив тут уже років із десять, звик до неї, як до власної домівки.

Не обійшлося, звісно, без Василька з Ігорем, які теж прийшли з дітьми, трималися біля Тимка Куличка і вдавали, що вони теж піонери.

Як же було цікаво в кузні! Скільки тут залізного брухту, різних колес, частин від усякого реманенту. Наче величезний коник, готовий стрибнути, стояв плуг, у кутку найжачилась гострими зубами борона, а біля неї примостився якийсь мотор. Купою лежали підкови і гвіздки, а скільки обценьків, кліщів, залізних рейок, гайок — круглих, чотирикутних, великих і малих...

Василько підійшов до купи блискучих гвіздків.

— Я знаю що це, — сказав він. — Вухналі, коней підковувати.

— Гляди, щоб тебе тут не підкували, — промовив Онисько. — Заважаєш.

Лукаш почув це.

— Аж ніскільки він не заважає, — промовив. — А ну, Васильку, йди-но сюди, спробуй з ковальським міхом попрацювати.

Щасливий Василько, стримуючи свою радість, з поважним виглядом взявся за ручку, натиснув — і міх ураз запихав, засопів, спочатку тихо, немов неохоче, а далі все полосніше, важче, сердито...

Потім узявся за міх Ігор, а тоді й Онисько...

Гаряче вугілля в горні спалахнуло, приснуло блискітками, прорвалось синіми короткими язичками.

Демко, помічник коваля, сунув у вогонь шматок заліза, і коли воно стало червоним, поклав на наковальню. Оверко Григорович узяв молот — раз, раз, раз!.. Тільки золоті іскри посипались навколо. Демко спритно перевертав залізо то на один бік, то на другий, і воно сплющувалось під ударами молота. Коли коваль закінчив роботу, то це вже був акуратний клинок.

— Ось і є заборозеник для плуга, — задоволено промовив Оверко Григорович. — А ну, дітвора, йдїть сюди! Оце бачите, що воно?

— Плуг! — вигукнув Василько.

— Атож, плуг. Тільки я його зараз роз'єднав на дві частини. Оце — плуг, а це — колішня. Мовби проста, звичайна машина, а скільки людської праці витрачено на неї! Колись у старовину хлібороби шкрябали земельку дерев'яною сохою — горе було, а не робота!

Коваль дістав люльку, запалив її від жаринки, і люлька засопіла, зачмихала.

— Ну, от. Я так гадаю, що не один десяток років мудру-

вали люди, доки зробили плуга. Погляньте, скільки тут різних частин. Ось це градиль, в якій закріплюється чересло. Еге ж, чересло й ріже земельку як ножом. А це леміш, підрізує скибу, верне її набік.

— А це — чепіга! — голосно сказав Тимко Куличок. — Дві рукоятки, щоб повертати плуга.

— Як рулі! — зауважив Онисько. — Я як вивчуся та буду інженером, — зроблю плуг-самохід. Такий, щоб можна було ним керувати по радію.

— А що ж, і зробиш! — серйозно сказав Лукаш. — На машинно-тракторну станцію привезли плуги нової конструкції. Ех, і плуги ж!

Оверко Григорович показав, як за допомогою заборозенників можна опускати або піднімати чересло, як зробити, щоб плуг брав глибшу борозну.

— В Мокрій балці найглибше орали, там і врожай найкращий, — промовив Лукаш.

Він нахилився, взяв ланцюг-тяж і з'єднав ним плуга з колішнею.

— О, тепер хоч і зараз у поле! — сказав. — На зяб орати.

Після пояснень Оверка Григоровича звичайний плуг, на якого діти часто й уваги не звертали, немов ожив, став дуже цікавою машиною. Авжеж, без плуга не обробиш поля. Незорані лани не засієш. А не засієш — і хліба не їстимеш. Ось тобі й плуг! Виявляється, що він у господарстві найголовніша машина!

— Дядьку Лукаше, — сказав Тимко Куличок, — виходить, що плуг усіх нас хлібом годує?

Лукаш посміхнувся і тоді мовчки почав засукувати рукава. Він засукав їх до ліктя і враз простяг уперед обидві руки.

— Глянь, Тимко, — сказав. — І ви, діти, гляньте сюди й запам'ятайте. Ось що годує нас хлібом. Руки! Трудові руки! Кожна машина була б мертвою, коли б нею не керувала людина. Розум підказав людині зробити машину. І людина знайшла залізну руду, навчилась її розтоплювати й здобувати залізо. Людина збудувала заводи, на яких роблять машини. Так-то, хлопці. Кожна машина — це людська праця і розум. Отож і виходить, що без праці не було б і хліба.

— Вірно, — пихкаючи люлькою, промовив Оверко Григорович. — Я так думаю, що коли б людина не працювала, то була б вона не людиною, а мавпою. Ось воно як. А труд у нас радісний, на себе народ працює...

Коваль узяв гвіздок і показав його дітям.

— Спитайте ось цього вухналя, звідки він родом. Це, я вам скажу, такий мандрівник, що куди там. Шкода, що в нього языка немає, а то він би розповів. І вийшло б цікавіше, ніж у казці... Цей гвіздок був спочатку звичайним собі камінцем, шматочком залізної руди. Ну, звісно, лежав глибоко в землі. Може на Україні, а може десь на Уралі або в Казахстані... Люди вирили глибоку шахту, працювали під землею. Руду, яку здобували, вантажили у вагони. Потрапив у вагон і наш шматочок. Довго мандрував залізницею, аж доки не опинився на заводі, де витоплюють з руди залізо. І шматочок руди став залізячкою... А тоді — на машину, яка робить гвіздки...

Василько розглядав усе, що було в кузні, і все тепер стало для нього інакшим, ніж раніше. Наче побачив хлопчик усе іншими очима. Купа брухту була тепер не покидьками, а залізом, здобутим з руди, і з кожного залізного шматка можна було зробити дуже корисну річ...

Він нахилився до Ігоря і стиха спитав:

— Як ти думаєш, зробить Онисько плуг-самохід?

— Зробить! — упевнено відповів Ігор. — А знаєш, що я зроблю? Таку машину, що під землею буде їздити...

— Метро?

— Ні, для метро треба рейки, тунель. А то — мов кріт. Сама собі прориватиме хід.

— Для чого ж вона?

— Ех, ти ж, «для чого»... Мандрувати під землею! Сяде в машину підземний розвідник і дивитиметься у віконце — де руда, де кам'яне вугілля. А тоді виїде з під землі — «отут рийте шахту!»

Ігорева думка сподобалась Василькові і йому дуже заохотилось, щоб і він, і його друг Ігор швидше вирости і вивчилися, стали інженерами, щоб швидше можна було взятися за будівлення підземної машини. І в ту хвилину хлопчик щиро вірив, що їй справді можна збудувати таку фантастичну машину, і вона буде дуже корисною людям...

А що як до того часу вже викопають з-під землі всю руду? Ця думка бентежить Василька.

— Дядю Лукаше, — раптом питає він, — а багато під землею руди? Скоро її всю викопають?

Лукаш посміхається.

— Вистачить ще на сотні років. А може й на тисячі.

Ну, тоді все гаразд. Василько обіймає свого друга і на серці в хлопчика стає так весело й радісно, наче вже справилися всі дитячі мрії і він не в кузні, а на величезному соляному заводі, де роблять дивовижні чудові машини.

— Нашій державі потрібно дуже багато руди, — продовжує Лукаш. — Самі подумайте, хлопці: жодний завод не відбудуєш без заліза. Трактор зробити, комбайн, плуг — на все потрібно залізо. А подивіться, скільки залізних рейок пішло на нашу колгоспну електростанцію. Та треба ж подумати, що в нас будуються тисячі таких електростанцій. То в мене майнула думка: а хіба й ми не можемо здобути для держави хоч би вагон або два залізної руди?

Діти здивовано поглядали на Лукаша.

— Та хіба ж у нас в колгоспі є руда? — спитав Онисько.

— Є, дорогі піонери, є, — впевнено промовив Лукаш.

— Під землею?

— Та ні, просто таки на поверхні землі. Тільки нахились та візьми.

Його очі весело, лукаво заблищали.

— А хіба ви забули про всякий залізний брухт? Скільки його розкидано зараз на полях, край доріг! Чому б нам не зібрати його? Адже кожну непотрібну залізачку на заводі перетоплять і залізо знову піде на діло. От завтра наші комсомольці виходять збирати брухт. Хіба ж ми їм не допоможемо?

А Оверко Григорович сказав:

— Гарне діло задумали.

— На те ж ми й комсомольці! — гаряче промовив Демко.

... З ранку в неділю комсомольці й піонери по двоє, по троє розійшлися по всьому колгоспу. Вони заходили в хати, обслідували садиби, блукали в полях, по колючій стерні...

Василько з Ігорем та Докійкою вирішили шукати залізний брухт утрюх. Колгоспники охоче здавали їм старі спрацьовані заступы, залізні граблі без зубців, обіддя з коліс. На одному подвір'ї під коморою діти знайшли поламану залізну вісь і стару, негодящу для вжитку сокиру. Всі легкі речі вони зносили до сільради, а що було важче, Ігор записував на папірці. Не забув він записати і ту гармату, що її знайшов Василько на горі над Рукавом, і підбитий танк край дороги. А якже, треба весь залізний утиль взяти на облік. Потім ком-

сомольці його заберуть на машину й відправлять до міста. От тільки як бути з танком?

Діти стояли біля сталевोї потвори. Це був німецький танк, підірваний партизанами.

Кропива та високі бур'яни обступили його з усіх боків, довга гармата була розколота.

— А як ти думаєш, — спитав Василько в Ігоря, — можна з цього заліза зробити трактор?

— Ще й який! — відповів упевнено Ігор. — Тільки як його звідси витягти? Може, його можна зачепити трактором?

— Ні, — втрутилась Докійка, — треба його розбити вибухом на частини, ось що!

Ігор записав на папірці: «Німецький танк край села. Знайшли Ігор, Василько та Докійка».

Цієї хвилини мимо дітей проїхав грузовик, повний старого іржавого заліза. На машині сиділи Онисько, Тимко, Куличок і Демко.

— От набрали! — заздрісно промовив Василько.

Демко скинув картуз і вже здаля помахав ним дітям.

Біля сільради височіла велика купа залізних покидьків. Біля неї ходив Оверко Григорович і вишукував, чи не знайдеться чогось годящого для кузні.

Коли до нього підійшли Василько з Ігорем та Докійка, він глянув на дітей і посміхнувся:

— Молодці, — сказав, — я бачив, як ви зносили залізо. Коли б не ви, то ця купа була б куди меншою!

Звісно, він жартував, та діти знали, що тут справді є частина і їхньої праці.

— Ви приходьте до кузні, — запросив Оверко Григорович. — Я вам зроблю що схочете: чи залізні грабельки, чи заступець.

— А візок зробите? — спитав Василько.

— Можна й візок, — погодився коваль.

— Тільки щоб на чотирьох коліщатах! — попросив Василько.

— Обов'язково, — пообіцяв Оверко Григорович. — Для таких стахановців, як ви, не шкода й чотирьох колішат!

Діти з гордістю глянули одно на одного. Ось які вони роботяги й помічники! Сам коваль Оверко Григорович запрохав їх приходити до кузні, ще й візка їм зробить, і той візок, мабуть, буде найкращий на весь колгосп!

КАВУНИ

Буває, подме в полі низовий вітрець і принесе духмяні пахощі — еге, диня! Десь тут близько баштан. Глянеш, а він ось, за тридцять кроків. І курінь з соняшничиння, і опудало в драгій шапці — все як слід. А ось і сторож-баштанник. Частіше — це дід. Що йому, старому, робити? Сиди собі біля куреня та сторожуй.

Але в колгоспі, де живуть Василько з Ігорем, господарює на баштані молода дівчина Христя. Хоч і молода, а бригадир, це вона з своєю дівочою бригадою виростила такий урожай!

Баштан величезний, кавунів вродило стільки, що, здається, не зібрати їх і за тиждень. Вчора на зборах колгоспники ухвалили відправити в Ленінград вагон кавунів і динь. Напевно, ленінградським робітникам буде приємно одержати такий подарунок з України.

Петро Максимович загадав Лукашеві, щоб він закликав на допомогу піонерів. Рано-вранці разом з піонерами прийшли на баштан і молодші діти, а з ними, звичайно, Василько з Ігорем, Докійка-кузьчина смерть і ще багато хлопчиків і дівчаток.

Немає найбільшої радості для дітвори, як працювати на баштані. Яких тут тільки не було кавунів! І смугастих, і темнозелених, і в химерних візерунках, і зовсім білих...

Христя вчила дітей, як розпізнавати стиглі кавуни по звуку і по хвостиках. Постукає пальцем — дзвенить, звук чистий, ясний — достиг кавун! А коли ще й хвостик почав усихати, то вже вірна ознака, що кавун готовий.

Найкращі, найбільші кавуни й дині зносили до грузовика, де їх приймали й вантажили на машину Христя з Ониском і Тимком Куличком.

— Як ти думаєш, — спитав в Ігоря Василько, — це мічурінський?

Вони схилюлися над величезним кавуном.

— Звісно, мічурінський, — відповів Ігор. — Такий кавуніще!

Василько постукав.

— Стиглий! І хвостик почав усихати. Тривай, а як же ми його візьмемо? Не донесемо вдвох.

Василько озирнувся і побачив Докійку-кузьчину смерть.

— А йди-но сюди! — покликав.

Докійка враз вирішила, що треба зробити. Вона зняла

з голови хустку, постелила її на землі і вдвох з Васильком зав'язала кавуна в хустку.

— Тепер не втече!

Ігор просунув під зав'язку товстий стовбур соняшника і разом з Докійкою поніс кавунище до грузовика.

— То був кавунячий генерал, — сказав він Василькові, повернувшись. — Найголовніший над усіма кавунами.

Василько яскраво уявив, як після роботи приходить додому робітник. Він працює на тому заводі, де виготовлялося приладдя для колгоспної електростанції. В робітника є донька, дуже схожа на Докійку-кузчину смерть. І є син. Такий, як він сам, Василько. Ні, такий, як Ігор.

— Тату, — кричать вони. — А в нас щось є! А ну вгадай, що?

Але батько ніяк не може вгадати. Тоді діти тягнуть його в сусідню кімнату. А там на величезній тарілці лежить розрізаний кавунище — цей самий «кавунячий генерал» — червоний, як жар, з чорним насінням...

З усіх кінців баштану піонери зносили до грузовика кавуни. Карпо, важко сопучи, ніс дві величезні дині, міцно обхопивши кожну з них рукою і притискуючи до боку. Цієї хвилини хлопець був схожий на незвичайний рухомий самовар.

— Ой, що це таке? — вигукнула несподівано Докійка.

До неї підійшов Лукаш. Дівчина показала йому на диню. Це була чудова золотиста диня з тонким, ніжним запахом. Але на її боці темніла глибока рана. Здавалось, невідома тварина вирвала з дині шматок соковитої м'якоти.

Лукаш тихенько свиснув.

— Непрохані гості були на баштані! — сказав. — Це тушканчик поласував. Отаку дірку вигриз!

— А що воно за тушканчик?

Виявилось, що ніхто з дітей ніколи не бачив тушканчика.

— У нас їх, на щастя, небагато, — сказав Лукаш. — А то б нашкодили на баштані. Це така невеличка звірючка. Звуть її ще земляний заєць. Задні ноги в нього довгі, а передні значно коротші. І на хвостикі біла китичка. Як смеркне, тушканчики і виходять з нір.

Докійка перебирала пальцями ажурне листя дині.

— Поглянь, Васильку, яке воно красиве! Наче ножицями вирізано...

Коли сонце вже стояло над самісінькою головою, біля куреня раптом пролунали дзвінки звуки піонерської сурми. Грав

Тимко Куличок. У сонячному промінні сурма блищала як срібна. Діти сходились на сигнал.

Перед куренем було розстелено довге чисте рядно, стояли миски, і кілька піонерів розрізали на скибки кавуни і ніжні оранжеві дині. Тут всьому давала лад Христя.

— А ну, робітнички, сідайте полуднувати! — запрошувала дівчиця.

З веселим гамором дітвора розмішувалася навколо рядна. Які прохолодні й соковиті були червоні кавунові скибки, посипані зверху, наче цукром, білими піщинками!..

Опудало з драною шапкою, здавалося, заздрісно стежило здалека за дитячим бенкетом. Василько стріляв у нього слизькими кавуновими кісточками, але вони не долітали, і кожного разу Ігор вигукував:

— Недольот!

А Докійка з насупленими брівками зауважила:

— Ти ж навіщо ото кавунове насіння розкидаєш? Його збирати треба!

Всі розмовляли разом, не слухаючи одно одного. Часом чийсь голосний сміх заглушував на хвилину всі голоси.

Біла кучерява хмарка застигла в синьому небі, наче й вона прислухалась до веселого дитячого галасу.

ДЗВІН ГУДЕ

Як же непомітно і швидко надійшла осінь! Мабуть, давно вже сиділа вона причаївшись у високій кукурудзі на городі. Мабуть, давно чекала, коли сердитим посвистом подадуть їй із наддніпрянських горбів звістку брати-вітригани.

І коли одного темного й похмурого вечора застукала й зарипіла віконницями буря, осінь вийшла із своєї схованки.

І вранці Василько побачив її.

Вона стояла просто серед города і тепер уже не ховалась і не крилась, бо й сховатися їй не було куди: давно виламано білі зубасті качани, а високе поживкле кукурудзиння зрубано під корінь гострим заступом.

І така вона була: в жовтій запасці, у вінку з золотистих цибулин, з білим намистом на шиї. А коли придивився Василько, то побачив, що то не намисто, а разки квасолі — білої, і в червонястих візерунках, і довгастої, що на ній змалювала мати-природа такі чоловічки із крильцями.

Ну, що ж, здрастуй, осінь! Ми раді тобі, золотоволоса багатирко! Розчинились навстіж рипучі ворота і ти в'їхала на подвір'я новим возом з лантухами дорідної картоплі, з мішками воскової пшениці і ребристої гречки, з червоногубими буряками і з такими гарбузами, що кожний з них завбільшки із підсвинка.

Правду кажучи, ми чекали твого приїзду. Засіваючи в полі хліб, обгортаючи на городі картоплю, підпушуючи струнку кукурудзу, обкопуючи в садку крилаті яблуні, ми все літо чекали цього дня, коли зарипить за ворітьми твій повен-повнісінький багатий віз і коли майне твоя яскрава, жовтогаряча плахта.

Отож — здрастуй, осінь! Привіт тобі й шана, а нам — на-города за наші трудові дні, за мозолі на натруджених руках!

...Надійшов і минув і той день, коли вперше після літньої перерви Василько пішов до школи.

Мати вдягла йому чисту сорочку й начищені черевики, батько купив у крамниці нового картуза. В цьому одязі сам себе не впізнав хлопчина. Невже це він, той самий Василько, що світив з матір'ю бакени, збирав жука-кузьку на пшениці,

The young boy, who was walking towards the viewer, was carrying a satchel over his shoulder. In the background, two other children were walking away from the viewer, and a large, ornate building was visible.

ласував лопуцьком з молочаю, тягав бубирів, вивуджував з нір волохатих тарантулів, бився за сіру ворону?

Невже це його, Василька, який зараз прибрався і причепурився, мов картинка, нещадно смалило пекуче сонце, обвівали дніпровські вітри, купали глибокі води, ніжив гарячий сипучий пісок, смертельно жалили шершні?

Так, це він, той самий Василько.

Але чи бачите ви на ньому цю військову торбинку через плече? О, це знаменита торбинка! Була вона нерозлучною з Васильковим батьком і в партизанській землянці, і в нічних походах, і в кривавих боях. А зараз Петро Максимович подарував її синові, бо він уже не якийсь там первачок, а учень другого класу гончарівської середньої школи. Ось як!

І в торбинці лежить не звичайний буквар, а читанка з малюнками і віршами, в котрих кожне слово так складено до ладу, що навіть Тимко Куличок не зміг би такого придумати.

І в школу того дня вирушив Василько з таким поважним виглядом, що навіть задира-півень був приємно вражений і, чемно кококнувши, дав школяреві дорогу. А коли сусідка через тин гукнула: «В школу, Васильку?» — то він відповів:

— Куди добрі люди, туди й я.

І після такої розумної відповіді вже не лишалось жодного сумніву, що він, Василько, таки справжній школяр!

Багато було спокус по дорозі до школи. Чиясь кішка сиділа на тину і вмивалась, і була дуже зручна хвилина, щоб запустити в неї камінцем. А проходячи мимо Гайдебуриноного подвір'я, як хотілось Василькові проторохкотіти ломакою по воротах, щоб усі Гайдебурині собаки зняли гавкання на все село!

Ні, Василько не зайняв кішки, а мимо воріт пройшов, навіть не зморгнувши оком. Хай дратують собак первачки, але другокласникові це аж ніяк не личить. Не маленький, піонером скоро буде...

Та найбільшою спокусою був старий дзвін, що висів у колгоспі на рейці між двох стовпів. Не раз, бувало, скликав голосистий дзвін людей на негайну роботу до греблі.

Василькові дуже хотілось хоч раз смикнути за вірьовку. Але сьогодні він лише глянув на дзвона й пішов далі. Хай усі зяють, що йому все байдужісінько, крім школи.

А яка несподіванка чекала того дня Василька в школі! Він дуже пожалкував, що не було з ним його друга, який вчився на другій зміні. Хай би і Ігор здивувався!

А несподіванка була така. Коли задзеленчав дзвоник і всі учні посідали за парти, в клас увійшла синьоока дівчина.

Вона була в сірому убранні, гладенько зачісана. Перед Васильком зринув зелений намет на запашній лісовій галлявині і босоніга лісовичка в барвистому вінку, і гарячий берег Рукава, і кухоль з водою, до якого спрагло приникла синьоока дівчина Маруся. Тільки всі школярі кликали її Марією Павлівною, бо вона була їхньою новою вчителькою, ця лісницова донька.

Серед десятків цікавих дитячих очей вона теж упізнала ці очі-черешні і білі пір'їнки брів. Вчителька посміхнулась до хлопчика, і він зрозумів, що й вона пригадала його кухлик, повний свіжої холодної води...

Прийшла осінь і на берег Дніпра. Вода в річці стала каламутна й непривітна, несла пожовкле листя й сухі очеретини. На піщаних мілинах збиралися зграями дикі качки, і далекий острів стояв багрянний, тихий і немов плив у далечінь — прозору й дзвінку, як кришталь. Голуби летіли на поле, на жовту стерню, зграї чорних дроздів лагодились до далекої мандрівки. А лелеки вже відлетіли, і на клуні у дядька Гайдебури чорніло на колесі їхнє порожнє гніздо.

Рукав перетинала вже висока гребля, воду знову пустили в колишне річище і люди спішно закінчували білий будинок електростанції. Він був точнісінько такий, як ото бачив колись Василько його рисунок на столі в інженера.

З ранку до вечора стояв над селом гул — у колгоспі молодили хліб. Грузовики підвозили мішки до Дніпра, тут зерно вантажили на порон, і він важко відчалував од берега.

— Нажима-ай! — гукав дядько Лукаш і впирався товстою жердиною в пісок. Його голос лунко котився над рікою і хтось інший з протилежного боку порона обзивався:

— Поїхали-и!..

І куди б не пішов у ці дні Василько, — всюди він бачив у колгоспі лантухи, всюди тьмяно поблискувало мідно-жовте зерно. Його відправляли пороном на пристань, воно шелестіло на току, золотистим потоком лилося в засіки, біля комори його насипали в мішки колгоспникам. Комірник Ковінька збився з ніг, він був розхристаний і спітнілий. А на терези ставили все нові й нові мішки...

Так минуло літо. І кожна, хай найменша подія у Васильковому житті, кожна його дитяча забава лишила в серці хлопчика свій слід.

Він трішки виріс і трішки змінився, а як — не добрати. Хлопчиків здавалось, що не він, а змінились люди, які його оточують, яких він бачив щодня.

В селі всі знали, що Лукаш незабаром одружується з лісничовою донькою, новою вчителькою. І дівчина Маруса стала Марією Павлівною, і хтозна чому було від цього Василькові трішки журно. Навіть мала Надійка стала іншою — вона вже підіймала голову і вміла триматись рученятами за бильця коліски.

За збиранням урожаю і молотьбою ніби на другий план відійшли турботи про будівництво електростанції. Та це тільки так здавалось. Важкі земляні роботи було закінчено і в білому будинку монтували устаткування. І повертаючись додому із школи, Василько бачив, як на вулиці в селі встановлювали стовпи. Від них залізними нитками простяглися на всі боки дроти. Вони побігли в хати, в сільраду, до колгоспних ферм і навіть у кузню.

Горобці зграйками юрмилися на них і про віщось жваво сперечалися. Коли вулицею проходив Василько, вони здіймали ще більший гармидер, ніби гукали одно одному: «Дивіться, дивіться, це чимчикує той хлопчисько, що ловив нас у підрешіток! Та дарма, ми тепер не такі дурні, як він думає! Ми тепер у великій пошані, і це для нас напнули такі зручні дроти».

Василько з батьком і матір'ю жив уже в новій хаті. В ній же одну кімнату займав Кузьма Григорович з Ігорем. Інженер був зворушений, коли Петро Максимович запропонував йому половину своєї хати, але погодився оселитися тільки в одній кімнаті.

Вже третій день не вщухаючи тюжив дощ. Сірі калюжі під вікном здіймалися пухирями, і Василькова мати, дивлячись на них, казала:

— Ще дощ буде, пухирі танцюють.

На вулиці чавкала багнюка, хмари були схожі на мокре прядиво. Вони низько пропливали над вербами, лишаючи на них сіре клоччя. Всі горобці давно поховалися по своїх горобиних домівках, і з дротів швидко зривалися одна за одною важкі краплини.

Перед вечором знявся рвучкий вітер і захолодало. Петро Максимович прийшов з колгоспу увесь мокрий. Він довго витирав чоботи і, роззувшись, почепив їх на рогаці сушитись. З видимим задоволенням він поліз на піч.

— Та й замерз я, сину. Вітер такий, що, мабуть, скоро снігу надме.

— Тату, а ви вже нікуди не підете? — зрадів Василько.
Слідом за батьком він хутко поліз до нього на піч.

Як тут тепло й затишно! Тут навіть краще, ніж на горищі. Звідси можна дивитись просто на вулицю. Атож, у стіні пробито для цього маленьке кругле віконце. А за другою, протилежною, стіною живе Ігор. Треба тільки ось так легенько постукати, і він відразу ж відповість таким же стуком. У хлоп'ят є свої умовні знаки і тільки вони вдвох знають, скільки разів треба стукати, щоб це визначало: «приходь до мене» або «ходімо гуляти».

На гарячому черені мати насипали сушитись луцену кукурудзу і її можна загібати жменюю і пересипатися. Кукурудза нагрілась і шелестить між пальцями як гарячий сухий пісок, і тоді так яскраво зринає в уяві спекотливе літо. І яким же воно здається Василькові любим та дорогим!

Батько ліг на черені, присунув лампу й розгорнув газету.

— Ну, сину, врожай зібрали, електростанцію незабаром закінчимо...

— А світло скоро буде? — спитав Василько.

— А скоро. Ого, ще й нову лікарню збудуємо, школу нову... Сади які посадимо прекрасні... Бо знаємо, сінку, таке слово... Заповітне слово! Дороге для всіх нас. Ми його ось тут носимо! — батько притулив руку до грудей.

— А яке, тату? — схопився Василько. — Скажіть!

— Ач, який цікавий! Скажу... Слово те нам Ленін і Сталін заповідали!

Але батько не доказав. Звівшись на лікті, він до чогось пильно дослухається.

— Чуєш, Василю?

Так, тепер уже й Василько чує це гудіння. Наче здалека прилинуло воно — тривожне, басовите, настирливе: бов, бов, бов!.. Дзвонить старий дзвін у колгоспі. Вітер то відносить його голос кудись убік, то шпурляє просто у вікна хати.

Батько стривожений — що трапилось? Він похапцем зіскакує з печі й хутко взувається. В кімнату входить з дішницею мати — вона доїла корову.

— Петре, дзвін гуде... Людей скликає...

В її голосі неспокій.

Василько зліз із печі за батьком і собі взув чобітки й накинув на плечі ватянку.

— А ти куди?

— Я з вами, тату.

Іншим разом батько, мабуть, і не взяв би з собою сина

(непогода яка!), але зараз він був дуже занепокоєний і навіть не помітив, як Василько вискочив за ним надвір. Та й мати не звернула уваги — вона стривожено дослухалась, як гудів дзвін...

Петро Максимович подався навпростець через перелази, городами. Василько ледве поспішав за ним. У мокрій городній землі, яка розповзалась на всі боки і засмоктувала ноги, хлопчик мало не загубив чобота.

Біля дзвону стояла якась жінка в хустці з вушками на голові (Василько не впізнав її в сутінках) і раз у раз смикала за вірьовку. Дзвін бемкав оглушливо, він тривожно кликав і бемкання його зливалось в суцільне важке гудіння.

Петро Максимович кинувся до жінки й вона, не перестаючи дзвонити, щось гукнула йому на вухо. Василько бачив, як батько обома руками міцніше насунув картуз і побіг вздовж вулиці, яка вела до електростанції. Тепер хлопчик уже не міг встигнути за ним, та й жінка раптом позвала його рукою й гукнула:

— Хлопче, візьми вірьовку, подзвони! А я теж побіжу! Не роздумуючи, Василько взяв вірьовку.

— А що там, тьотю? — встиг він спитати.

— Греблю прорвало! — похапцем суворо відповіла жінка. — Уже й інженер побіг! А ти ж гляди, дзвони!

І вона подалась вулицею в той бік, куди побіг і Петро Максимович.

Василько добре не уявляв собі, яке лихо могла принести вода, прорвавши греблю. Але те, що це було справді лихо і що воно загрожувало електростанції, хлопчик зрозумів з того, який був стривожений батько і ця жінка, і як вона поквапно дзвонила, і як наказала йому, Василькові, не залишати дзвона.

Це лихо прийшло несподівано, підступно, і в хлопчика майнула думка, що все вже загинуло і що ніколи вже не засвітається вогні в колгоспі. І це буде горем для всіх колгоспників, для батька, для інженера Кузьми Григоровича, для жінки, яка тільки що дзвонила, і, напевно, для нього, Василька, з Ігорем.

А що тепер скажуть лєнінградські робітники? Мабуть, вони скажуть: «Ех, даремно ж ми послали в Гончарівку вагон з довгими дерев'яними скриньками!» І коли дізнається в Москві товариш Сталін, то й товаришеві Сталіну, напевно, буде прикро почути таку звістку.

Та коли б це й справді так сталося, що все вже загину-

ло, то навіщо ж тоді бити в дзвона, навіщо скликати людей? А жінка ж суворо наказала, щоб він, Василько, продовжував дзвонити. Значить, ще не пізно подолати лихо і, отже, тепер від нього, Василька, залежить скликати дзвоном людей, щоб вони бігли рятувати електростанцію.

З такими думками й почуваннями хлопчина вхопив вірьовку, яку покинула жінка. Скільки разів леліав він таємну хлоп'ячу мрію посмикати за цю вірьовку, щоб гучно вдарив старий дзвін і луною покотився над селом перегук! І ось несподівано ця мрія справдилась. Василько невпинно смирає за вірьовку, дзвін гуде, стогне, гукає, але — дивно! — хлопчик не відчуває тієї насолоди, яку уявляв собі. Він бачив людей, вони бігли з лопатами, з ломами, цебрами, тріщали перелази, люди щось гукали, а Василько все дзвонив і дзвонив.

Коли в нього задубіла на пронизливому вітрі одна рука, він поклав її грітись за пазуху і дзвонив другою рукою. Та вітер був такий холодний і так шарпав Василька, що незабаром у нього дуже замерзли обидві руки і він уже не міг їх відігріти. Проте він продовжував дзвонити однією рукою, а на другу безперестану хукав.

Тільки це ніяк не допомагало. Рукам було дуже боляче, а потім вони задерев'яніли. Все тіло трусилося од холоду, і Василько відчував, що в нього по щоках течуть сльози.

Сльози спочатку були теплі, а потім хлопчик перестав їх відчувати.

Мимо нього бігли люди і один чоловік навіть спинився і щось спитав, а Василько гукнув йому, що він дуже замерз і вже не може дзвонити, та той, мабуть, не розчув його слів і побіг далі. У чоловіка був заступ і його, мабуть, чекали на греблі. І хлопчик подумав, що це було б погано, коли б чоловік покинув заступ і залишився біля дзвону.

Хоч минуло небагато часу, як Василько почав дзвонити, та йому здавалось, що вже наступила пізня ніч. З людей, які побігли лагодити греблю, ніхто не повертався, і це тривожило Василька.

Швидко стемніло. В хлопчика почало туманіти в голові, і він, може, і покинув би дзвона, та як можна це зробити, коли кожної хвилини могла повернутися жінка, яка наказала йому дзвонити? Що б вона подумала про нього?

А потім навколо постала глуха тишина. Дзвін уже не гудів, і це страшенно здивувало хлопчика. Йому стало затишно й тепло. Чиясь міцна рука обняла його і чиясь дуже знайоме обличчя схилилось над ним. І тієї ж миті Василько впізнав ці глибокі, проникливі очі. Тріпотливим світлом спалахнули золоті горошини зіниць, ледь-ледь здригнулись чорні вуса, затремтіли вуста у стриманій усмішці і тихо промовили слово... заповітне слово...

ЗАПОВІТНЕ СЛОВО

Ніколи, ніколи ще не був Василько на такому радісному святі!

Ще з учорашнього дня весь колгосп почав прибиратись. На воротах замаявіли червоні прапори, а трибуна біля скверу оповилась червоними стрічками. Посередині села, на тій вулиці, що вела до електростанції, поставили високу арку. Всю її від низу доверху дівчата прикрасили зеленим ялинковим віттям, і Василькові здавалось, що вся вулиця тепер запахла глищею.

В хаті теж було прибрано, аж блищало. Мати застелила стіл вишиваною скатертиною, яку виймала із скрині тільки на великі свята. І годинник на стіні, і велике дзеркало, і етажерка, на якій лежали батькові книги й газети, і віконні шибки — все було витерто, вимито, ніде ні плямочки, ні порошинки.

А над столом з білої стелі спускалася на шнурі електрична лампочка. Сьогодні тільки вперше вкрутили її. Василько

довго дивився на лампочку і вирішив, що вона дуже схожа на велику грушу — гливу.

На окремому столику в кутку, біля телефонного апарата, стояв радіоприймач, якого недавно купив батько. Хлопчик уже не раз притуляв до нього вухо, думав, що, може, почує хоч тихесенький чийсь голос. Але радіо мовчало. Мати посміхалась:

— Що, нічого не чути, Васильку? Почекай, ось засяє електрика, тоді й приймач заговорить. Увесь світ можна слухати. Та тільки найрідніший нам голос, що чуємо з Кремля!

Потім мати оповила червоною стьождкою портрет Сталіна і вийшла з ним надвір. Вона прилаштувала портрета на воротах біля червоного прапора, і Василько побачив, що й біля інших хат теж висіли портрети Сталіна і Леніна, і прапори так розвівались і лопотіли на всю вулицю, наче весь народ радісно плескав у долоні...

Мати трохи відступила, подивилась на портрет і сказала:

— Ось кому ми дякуємо, Васильку, за сьогоднішнє свято!

А в школі, як тільки посідали учні за парти і в клас увійшла Марія Павлівна, Василько відразу зрозумів, що скаже вона зараз щось дуже цікаве. Вчителька була в новому платті, вона принесла красиві квіти, зроблені з кольорового паперу, і прикрасила ними стіл.

— Вітаю вас, діти, із святом, — сказала вона. — Сьогодні вперше буде пущено електричний струм з нашої станції, яку збудували колгоспники. Це велика радість для всіх нас. І рідному Сталіну теж буде радісно довідатись, що ще в одному колгоспі весело засяють сьогодні лампочки Ілліча.

Потім вона прочитала цікаве оповідання про шкільні роки Володимира Леніна і сказала:

— Давайте ж дамо слово, що й ми будемо вчитися на п'ятірках, як вчився Володимир Ілліч, і так, як він, любити-мемо нашу радянську Батьківщину...

Не встиг Василько, повернувшись із школи, покласти книжки, як прибїг Ігор і став хвалитись, що в нього в кімнаті теж уже є електрична лампочка, і радіоприймач теж є, і що електрику вже провели і на тік, і в кузню, і в корівник...

Рипнули двері і ввійшов батько, веселий такий, і зразу до сина:

— Ну, Василю Петровичу, ось і на нашій вулиці свято!

А потім, жартуючи, впіймав за руку Ігоря й скошлатив йому волосся на голові:

— А ти як думаєш, хлопче, свято, чи ні?

Та Ігор глянув на календар, що висів над ліжком, і промовив:

— А чому ж на листочку не червоне?

Батько засміявся, дістав з шухлядки великого червоного олівця й сказав:

— Вірно, непорядок! У друкарні помилились! Не знали вони, який сьогодні в нас день.

І він олівцем пофарбував аркушик на календарі в червоний колір.

— Ось ми й виправили помилку! Ну, як тепер?

Тут Василько щось згадав і схопив батька за рукав:

— Тату, ви ж мені не сказали... Чуєте? Ви ж не сказали того слова... Заповітного слова... Тату, скажіть! Ігореві теж можна знати? Можна, можна! У мене ж з ним дружба, тату!

Петро Максимович сів на стілець, обняв однією рукою сина, а другою — Ігоря.

— Ти сам тільки що сказав це слово, Васильку. Дружба! Ховаючи хвилювання, він суворо дивиться у вікно.

І таке було незвичайне обличчя в батька, що Василько притих.

Брови в Петра Максимовича звелися вгору, як ластівки, сіяв широкий лоб, очі зоріли гостро й радісно, наче побачив батько тієї хвилини якесь дивне видіння.

Тихо, задумливо він повторив:

— Дружба! Велике, святе слово, діти. Сталінське слово. Подумайте, що було б з нами, коли б усі народи Радянського Союзу не встали дружно, як один, проти фашистських людоїдів? А чи могли б ми так зміцнити, так возвеличити нашу дорогу Батьківщину, коли б радянські народи не допомагали один одному? Та що там... Тому в нас і радість, і щастя, що всі народи на радянській землі живуть дружною сім'єю...

Він устав і пройшовся по кімнаті з кутка в кут — мабуть, хвилювався. Потім зупинився, потер руки і посміхнувся.

— От ми й дочекались, хлоп'ята, щасливого дня: пускаємо свою електростанцію! Пам'ятаєш, Васильку, я казав, що запряжемо електрику в збрую. От і запрягли. Тепер вона нам у колгоспі все робитиме: і хліб на току молотитиме, і корів доїтиме, і в кузні молотом куватиме... Ось як!

Василько подумав-подумав і враз засопів носом, щось пригадавши.

— Тату, а кочергу скоро понесемо?

— Куди, сину?

— А в музей.

Петро Максимович, ховаючи усмішку, сказав:

— Скоро, Василю Петровичу. Ось збудуємо в колгоспі чудову фабрику-кухню, то тоді, звісно, кочерга нам без діла. В музей її!

— А ночов не треба давати, — заявив Василько. — У ночвах можна замість сита квочку підсипати, хай сидить на яйцях!

— Хазяїн ти! — засміявся батько. — Тільки в нас буде електрична квочка!

— А ви не жартуйте, — промовив ображено Василько. — Електричних квочок не буває.

— І зовсім не жартую, синку. А ти про інкубатор чув? Це така квочка, що за один раз може вилупити тисячу курчат!

І Петро Максимович докладно розповів, як працює інкубатор.

— Так що доведеться, голубе, здавати в музей і сито, і ночви!

Цієї хвилини задеренчав телефон і Петро Максимович зняв трубку:

— Голова колгоспу слухає. Що? Гаразд. Зараз буду.

Він почав одягатись.

— З району приїхали на відкриття електростанції...

Ледве дочекався Василько вечора. Після обіду почав падати перший сніжок. Лапаті сніжинки весело танцювали в повітрі і тихо лягали на мерзлу землю. Хлопчик дивився у вікно. На голій яблуні клопоталися дві синиці. Вони стрибали з гілки на гілку, зазирали в кожну тріщинку на корі, обслідували кожний сухий листочок. Збитий ними з дерева легкий пухнастий сніжок розсипався срібним пилом.

Коли почало смеркати, все вже вкрилося білим сніговим полотном. Навіть на гілках дерев лежали ватяні білі сувої. Синиці кудись зникли — може і їх притрусив пухнастий сніг? Від хати до сарая вже відкарбувався перший слід — це мати Василькова брала в сараї дрова.

Смерком, коли сніги засиніли і перші тіні простяглися через усе подвір'я, повернувся батько.

— Ну, як ви тут, чи готові? — спитав. — Час іти.

Мати й Василько були вже одягнені і незабаром усі троє вийшли надвір.

Що це? Ніколи ще не бачив Василько стільки народу на сільській вулиці. З хат повиходили старі й малі. Купками

стояли біля воріт, голосно розмовляли, чулися жарти й дзвінкий дівочий сміх. Часом злітала вгору пісня, а на другому кутку села задьористо, з перебором, грав баян. Мимо Василька пробігли, збуджено перегукуючись, Онисько й Тимко Куличок. Біля клубу в юрбі подружок стояла Докійка, закутана в теплу хустку, і, весело сміючись, щось розповідала.

Василько всім серцем відчув, що справді прийшло сьогодні в колгосп велике свято. На майданчику, біля білого будинку електростанції, теж було багато народу. Мати зупинилася розмовляти з сусідкою, а батько з Васильком увійшли в приміщення. Це була велика кімната з цементною підлогою. Із стелі звисала пузата електрична лампа, і тут, у цій кімнаті, вона вже світилася!

Просто під лампою, огорожена залізними ґратками, працювала якась машина. В ній щось швидко крутилось, і машина одноманітно гуділа, як величезний джміль.

— Цікаво? — почув хлопчик батьків голос. — Це генератор. У ньому, голубе, вся сила, бо ця машина виробляє електрику.

Петро Максимович підвів сина до мармурової дошки на стіні. На дошці чорнів великий рубильник, а під ним четверо менших. З одного і з другого боку від рубильників поблискували склом прилади із стрілками. Василько, зіп'явшись навшпиньки, дивився, що під стрілкою було багато рисок, майоріли якісь цифри. А одна риска була червона.

— Це розподільний щит, — сказав батько.

Та цієї хвилини хтось ухопив Василька за руку і він побачив біля себе Ігоря з інженером. З Ігорових очей випромінювались від електричного світла золоті лелітки.

— Васильку, а я вже тут! — гукав Ігор. — Зараз струм пустимо!

З інженером був високий чоловік у довгому шкіряному пальто і в чорній смушевій шапці. Він посміхнувся до Ігоря:

— Ач, як поспішає малий в нове життя! Поспішай, поспішай. Правильно робиш!

Василько впізнав його. Це був секретар районного партійного комітету. Він погладив маленьку борідку, яка стриміла гострим клинчиком, і глянув на годинника.

— Що ж, і справді пора.

— Бачиш, тату, пора, пора! — радісно вигукнув Ігор.

Василько бачив, як інженер зняв окуляри, хутко протер їх хустинкою і знову надів. І в одну коротку мить все згадалось хлопчикові: і як Кузьма Григорович сидів над кре-

сленням, і як показував макет майбутнього колгоспу, і як рили люди канал, і як він, Василько, калатав у дзвона, коли вода прорвала греблю...

Інженер надів великі гумові рукавиці і підійшов до мармурової дошки. Всі мовчки стежили за його рухами.

Кузьма Григорович став на круглий гумовий килимок і обома руками включив великий рубильник. Василько побачив, як стрілка на приладі під склом рушила, затремтіла і зупинилась на червоній рисці. Тоді інженер увімкнув менший рубильник і враз за вікном, з якого було видно весь колгосп, золотими зорями спалахнули на вулицях ліхтарі. Один за одним увімкнув Кузьма Григорович усі рубильники, і яскраві миготливі вогники засвітились у віконцях близьких і далеких будинків. Ніжний відсвіт затріпотів над селом, і здавалось, що сине вечірне небо знялося ще вище вгору, майнувши, як казковий птах, широкими крилами...

Немов зачарований, дивився Василько на вогні, а вони блимали, переливалися разками чудесного намиста. І мало-му школяреві привиділось, що це ожило лялькове майбутнє місто, яке показував колись інженер. Хлопчик обняв за шию Ігора і міцно притиснув його до себе.

Перша зимова ніч проходила над колгоспом, а люди не спали, в усіх хатах яскраво світилися вогні.

Батько ввімкнув радіоприймач. За склом загорівся зелений вогник. Незнайомою мовою щось вигукував хриплий голос.

— Чого він, тату? Лається? — спитав Василько.

— Сердиться, — посміхнувся батько. — Навіщо, каже, електростанції будують, нас не спитали...

— А чому він охрип?

— Бо здалека гукати доводиться, — пожартував Петро Максимович, — аж з-за моря-окіяну...

Він крутнув ричажок. Лайливий голос затих, а натомість у вуха ляскотливою луною вдарив оркестр, браво загупав барабан. Так і здавалось, що бруком вибивають крок підковані цвяхами важкі чоботища.

— А це що? — спитав Василько. — Теж за морем-окіяном?

— Ні, синку, ці музиканти ближче. Фашистські недобитки вчаться марширувати. А за окіяном у них тільки гольовний барабанщик.

Батько знову крутнув ричажок — і враз урочистий мелодійний дзвін сповнив кімнату.

— Москва! — проказав схвильовано Петро Максимович. — Москва!

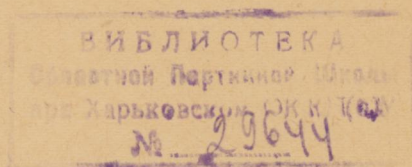
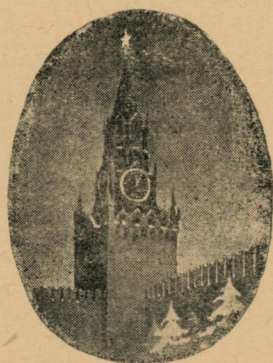
В його зворушеній уяві постали Красна площа, зазублені вежі Кремля над рікою, пухнастий сніг на вічнозелених ялинах, мавзолей Леніна.

Велично били куранти на Кремлівській вежі.

Дванадцять годин...

Затаївши дихання, слухав Василько і здавалось йому, що кожний удар гарячою луною відкликається в його дитячому серці...

І разом з малим хлопчиком з українського колгоспу цей дзвін Кремлівських курантів слухали мільйони радянських людей в усіх кутках безмежної країни: росіянин і українець, білорус і казах, грузин із сонячної Грузії і ненець на суворій півночі. І всі вони в цей час з палкою любов'ю згадували про найріднішу в світі людину в Кремлі, яка веде їх світлим шляхом до щастя — до Комунізму.

ЗМІСТ

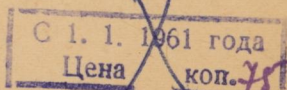
	Стор.
Василько	3
Батько : :	9
Нове знайомство	14
Безкозирка : :	25
На плоті	31
Дроворуби	40
Вовк з бовкалом	51
Дівчина в наметі	57
Сестра :	65
Могила на острові	70
На станції	77
Горобина ніч :	94
«Матільда» :	99
Мандрівка в майбутнє	103
Докійка — кузьчина смерть	107
Сварка . : :	118
Канал : : :	123
Пшеничний океан : :	128
У кузні :	133
Кавуни :	139
Дзвін гуде : :	142
Заповітне слово	150

Художній редактор В. Уманець Коректор П. Бронштейн
Техредактор І. Кучерський

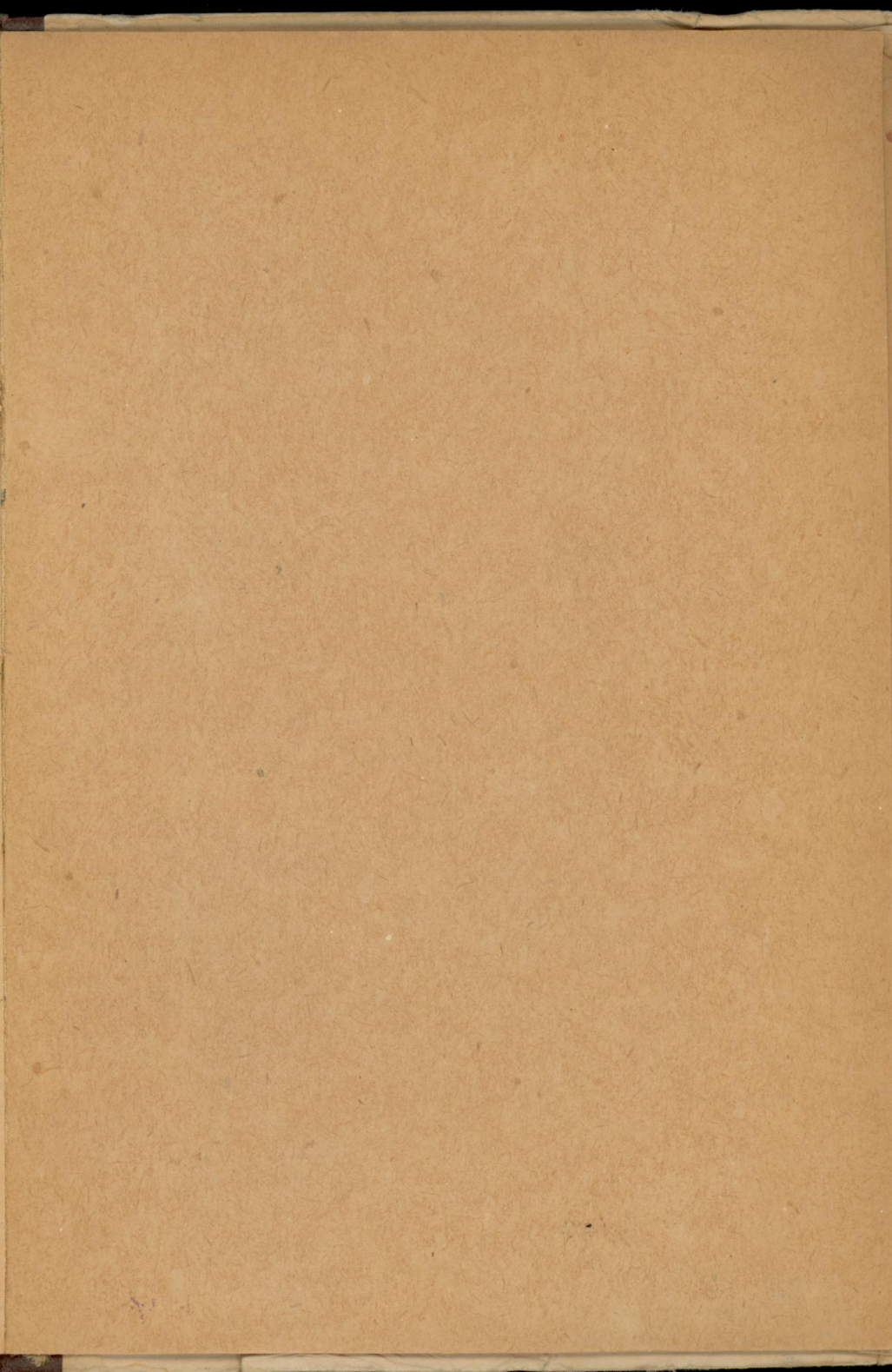
Олесь Донченко. Заветное слово.
(на украинском языке)

БЦ 08035. Зам. 4-508. Здано на виробництво 15/III-49 р. Вид. № 21. Друк.
арк. 10. Обл. видавн. арк. 9,4. Формат паперу 60×84/16. Тираж 10.000.
Підписано до друку 9/VII-49 р. Ціна 7 крб. 50 коп. + 1 крб. оправа.

Харківська Обл. Поліграф. ф-ка, Сумська, 13,

у. 15-50

21

7 крб. 50 коп. + 1 крб. оправа

~~75 коп.~~

~~опр. 10 к.~~

у. 15-50

V.N. Karazin Kharkiv National University

00247999

2